JAKŠA RAVLIĆ

OCJENE GUNDULIĆEVA »OSMANA« I AUSTRIJSKI PROPISI ZA CENZURU PRVOG IZDANJA (1826)

Poslije prve austrijske okupacije Dalmacije 1797.–1805. ovu zauzimaju Francuzi, i njome vladaju do 1813. Poslije druge okupacije Dalmacije, koja je trajala do 1918., Austrija poduzima razne mjere u Dalmaciji, a najvažnija je bila, da spriječi sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. Ne ulazeći zasada u to, ostat ćemo na nekim književno–političkim pitanjima, koja su s jedne strane služila tome glavnome cilju, a s druge koja su rješavala neka pitanja književne politike odnosno štampanja nekih hrvatskih knjiga u duhu austrijske vanjske i nutarnje politike. Zbog toga je postojala cenzura, na čelu koje su bili vrlo utjecajni ljudi.

Da bismo mogli shvatiti svaki akt austrijskih vlasti, pa prema tome ocijeniti njihovu želju, moramo u glavnim crtama ući u to pitanje. Zbog toga ćemo morati pregledati: 1) glavne propise cenzure, i 2) kako je tu austrijska vlast primjenjivala na hrvatska (u ovom slučaju) starija djela; 3) historijsko–književnu vrijednost recenzija.

1. *Glavni propisi austrijske cenzure početkom XIX. st.* Smatrajući knjigu opasnim neprijateljem austrijska je vlast odmah nastojala, da na tom sektoru uvede svoj strogi red, kako bi se s te strane koliko toliko osigurala. Zbog toga donosi propise o cenzuri, koji su i tiskani (za službenu upotrebu) pod naslovom »Piano generale di censura per le Provincie Lombarde coll'aggiunta delle principali disposizioni di massime emanate posteriormente alla sua attivazione ch'ebbe luogo col primo maggio 1816« (štampano: Milano, Imperiale Reggia stamperia, 1841).[1]

[1] Državni arhiv, Zadar (unaprijed DAZ): Razni upravni spisi dalmatinskoga namjesništva za Dalmaciju, g. 1835–1845, 24, str. 1–42. – Da je ovaj opći plan bio na snazi i u Dalmaciji, svjedoči nam upotreba termina i odredaba, koje je austrijski gubernij u Zadru primjenjivao u svome radu za više decenija.

Ovaj »*Opći plan za cenzuru u lombardskim pokrajinama*« propisivao je najprije neke »formule«, kojima će cenzori označivati tiskana djela ili knjige: *Admittitur*, za one knjige, za koje cenzura nema niti najmanje primjedbe, pa se zbog toga smiju javno prodavati i oglašivati u novinama. – *Transeat* za ona djela, koja se smiju prodavati, ali se ne smiju javno izložiti u knjižarnicama, niti oglašivati u novinama. Ovakva djela nisu zabranjena, iako sadržavaju nešto, što bi se moglo cenzurirati, ali nije od velike važnosti. – *Erga schedam* će se označivati ona djela, u kojima »zlo nadmašuje dobro i korisno« (»nelle quali il cattivo supera il buono e l'utile«) i koja se mogu dati na upotrebu poslije dopuštenja viših vlasti samo licima, koja su opće poznata kao mudra, učena, dobra glasa i na nekom (višem) položaju. – *Damnatur* je najviši stupanj zabrane, pa će se davati onim knjigama, koje teže obaranju države, vjere i morala (»che tendono a sovvertire lo Stato, la Religione e la Morale«). I ove će se knjige s višim dopuštenjem moći uz najveću opreznost davati, ali samo u posebnim slučajevima, književnicima dobra glasa, koji ne znaju zloupotrebljavati zabranjene knjige (čl. 27). Ovo dopuštenje daje u pravilu samo Vrhovni dvorski dikasterij cenzure, saslušavši prije gubernij, kome je poslata molba knjižara ili pojedinaca (čl. 28).[2]

Razumije se, sve su ove ocjene austrijski subjektivne; zbog toga »zlo«, »dobro« i »korisno« moramo s toga gledišta shvaćati. Isto tako i »državu« i »moral«. Ako pogleđamo primjenu ovih propisa, vidjet ćemo, da su se knjige s oznakom *Erga schedam* davale uz molbu »a persone notoriamente saggie, dotte, di buona fama o costituite in dignità e cariche«, dok one s oznakom *Damnatur* vrlo su se rijetko davale na upotrebu, i to samo vrlo biranim licima. Zanimljivi su austrijski popisi zabranjenih knjiga. Tu nisu samo djela, časopisi i sl. štampa, koja je donosila napadaje na Austriju, ona, koja su se bavila izravno politikom; tu je G. Boccaccio (»Decamerone«), B. Giordano (»Opere«) i sl.[3], prema tome te su ocjene široko natražne.

»Piano generale di cenzura« govori dalje o tome, kako se ocjene cenzure za knjige mogu upotrebljavati i za rukopise. Formule cenzure za one rukopise, koji se pripuštaju tiskanju glase: 1. *Admittitur*, s oznakom mjesta, u kome će se tiskati. 2. *Permittitur* s oznakom mjesta izvan sjedišta vlasti, koja dopušta, ili bez njega. 3. *Toleratur*, kad rukopis može biti tiskan ili uvršten u katalog, ali ne smije biti oglašen u novinama. Ovo služi za spise, koje mogu čitati samo kulturna lica, a koji spisi nisu ocijenjeni kao oni, koji će ući u široki krug čitalaca. Ova se odluka može dati i onim političkim djelcima, kojih raspačavanje ne zanima vlast.

[2] Isto mjesto, str. 11.

[3] Usp. J. Ravlić, »Tajno društvo za osnivanje slavenskog carstva« u puku »Karl Ferdinand« br. 51 u Veneciji god. 1844, Radovi Instituta Jugosl. akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, Zagreb 1957, sv. III, str. 126–127, gdje donosim jedan popis zabranjenih knjiga iz g. 1830. – U nekome svome budućem radu iznijet ću nekoliko takvih popisa, da bi se, iz raznih godina, moglo potanje progovoriti o tom pitanju.

Za r u k o p i s e, kojima se n e d o p u š t a t i s k a n j e, označivanje je ovim formulama: 1. *Non admittitur*, kad spis potpada pod udarac cenzure. je opasan. 2. *Typmu* non meretur, za one knjižice bez ikakve vrijednosti, a sadržaj je njihov bez interesa ili se sudara sa zdravom pameti, kao i za sve one sastavke, koji vrijeđaju dobar ukus, pravila stila i čistoću jezika.[4]

Nikakav oglas, nikakav katalog knjiga ne može biti štampan bez imprimatura cenzure (čl. 14).[5]

NOVINE I POLITIČKI DNEVNICI

Novine, koje su uvijek bile dnevna hrana radoznalih i besposličara, postale su danas termometar trgovaca, knjiga savjeta posjednika i otaca obitelji, pa kompas vlada, kaže se dalje.

Svršetkom je svake godine izlazio u Beču popis stranih novina i dnevnika, koji su odabrani od viših vlasti za godinu, koja dolazi. Prije negoli se podijeli pretplatnicima, uprava pošte će gdjekada poslati po primjerak kr. generalnom direktoru policije, a u pokrajini kr. delegatu, koji će pregledati novine i hitno ih vratiti upravi pošte s opaskom *distribuatur*, ako ne sadržavaju ništa, što bi trebalo cenzurirati. Ne će se plijeniti novine ili dnevnici. ako ne sadržavaju članke apsolutno opasne i štetne; i u tom slučaju mogu se dopustiti, ako vrhovna vlast dopusti, privatnim pretplatnicima, ali ne i javnim mjestima.

Domaće (»nazionali«) novine moraju biti zanimljive, vjerodostojne i razborite.

Cenzura će priječiti ne samo sve, što odvraća od općeg pravila za svaki tekst, već će nastojati, da ne propusti krive vijesti[6] ili otvoreno neistinite, koje odvraćaju publiku, diskreditiraju novine i štetno djeluju na novinara, te gaje potrebu za čitanjem stranih novina.

Za opću obavijest i radi znanja svakog pojedinca trebalo bi da se zna izvor vijesti. Ovo se mora navesti na kraju svakog članka.[7]

Zanimljivo je ovdje podcrtati gledanje austrijskih vlasti na *novine*, koje su prema njihovu gledištu »state sempre il cibo quotidiano de' curiosi e degli oziosi«; dakle radoznali i dangube čitaju novine. Radoznalost je ovdje shvaćena u lošem smislu, kao želja besposličara, da doznaju, što se po svijetu dogada zbog ogovaranja, kritike, napadanja na vlast. Austrijske vlasti su, prema ovome, gledale na novine kao na nešto suvišno, što daje povoda drukčijim gledanjima, koja bi mogla smetati uniformnom austrijskom naziranju na politička i sva ostala pitanja.

[4] DAZ: Razni upravni spisi, Piano generale, str. 12.
[5] DAZ: Isto mjesto, str. 14.
[6] DAZ: Isto mjesto, str. 15.
[7] DAZ: Isto mjesto, str. 16.

Ako ima nešto, što zaslužuje svu pažnju, to su predstave u kazalištima, kaže se dalje u »Piano generale di censura«. Predstave djeluju jako impresivno na svakoga onoga, koji sluša; njih posjećuju lica svake vrste, pa su često prisutni vođeni pojedincima, koji rado odobravaju te se lako prilagođuju raspoloženju i duhu mnoštva, a da ne paze uvijek na sredstva.

Potrebno je zbog toga pregledati komedije, drame i tragedije, opere šaljive i ozbiljne, melodrame, scenarije komedija u marionetskim kazalištima i onima lutaka, program baleta i sadržaje pantomima (čl. 64). S obzirom na ove komade, koji će biti podvrgnuti cenzuri radi tiskanja, ili ako dolaze iz inozemstva, s njima će kr. cenzura postupati kao sa svim ostalim knjigama i rukopisima (čl. 65).

Kako su Italiju preplavili brojni kazališni komadi u rukopisu i tiskani još za prošle vlasti ili onih prije nje, a koji su vlasništvo trgovaca knjiga, impresarija i glavnih glumaca (upravnika), ti se komadi odsada unaprijed ne će smjeti prikazivati ni na kakvoj pozornici bez prethodne revizije[8] policije, koja se ne će držati ni dopuštenja ni odbijanja u popisu tiskanu u siječnju 1813. od Generalne direkcije policije u Milanu. Donijete odluke pod drugom vlasti, drugim načelima, u drukčijim prilikama i običajima, ne mogu uvjeriti (tadašnju) vlast u njihovu točnost i da je ispravan duh, koji ih je diktirao (čl. 66).

Policija će sasvim, ili samo djelomično, ukoliko zaslužuju prijekor, zabraniti kazališne predstave, u kojima se iznose mane slikajući ih bojama, koje zavode, te svršavaju tako, da se krepost ismijava (čl. 67).

Policija će zabraniti one kazališne komade, u kojima se pod izlikom borba protiv fanatizma ili sujevjerja, napada izravno ili neizravno vjeroispovijest i njezini ministri (čl. 68).

Poštovanje dužno prema vjeri traži najveći oprez u dopuštanju vjerskih predstava (»le rappresentazioni sacre«) ili u zabrani svih onih, u kojima se pojavljuje smiješno lice, zbog podlog stila ili zbog misli, koje ne odgovaraju uzvišenosti svetog predmeta (čl. 69).

Bit će zabranjeno sve ono, u čemu se javlja zloća, te bi se podvrgla smijehu živa lica i poznata u kraju, u kome se prikazuje komad (čl. 70).

Zabranjeni će biti oni komadi, koji su vrlo okrutni i krvavi (čl. 71), kao i oni, u kojima se uzima na nišan c. i kr. prijestolje, dostojanstvo kraljevsko i prava suverena, niti će se dopustiti ikakav komad, u kome je neki zli kralj protagonista; treba se pridržavati pravila, da se razni komadi zbog svoje vrsnoće i pjesničke ljepote mogu dopustiti tiskati, a da se zbog opreznosti ne moraju pripuštati prikazivanju u kazalištu (čl. 72).

[8] DAZ: Isto mjesto, str. 19.

Zabranjeno je na pozornici spominjati austrijskog suverena ili bilo koga iz carske obitelji, izuzevši izvanredne predstave u njihovu čast, pristankom same vlasti (čl. 73).

Uniforma kraljeva mora biti poštovana i u kazalištu, zbog toga se ne će dopustiti u predstavi vojna lica[9] austrijska, koja bi u odnosnim komadima glumila (čl. 74).

Isto se tiče i svećeničkih haljina vladajuće vjere (čl. 75). Zabranjeno je prikazivanje i onih komada, u kojima se nedostojno govori o vladama i živim kraljevima savezničkih i neutralnih država (čl. 76).

Kako je slušateljstvo sastavljeno od lica svake vrste, dovoljan je mali broj zlih, da nastane buka u mnoštvu nad nekim dvoličnim dijelom, da se izazovu protivne aluzije prema vlasti i činjenice, što iz ovoga izviru. Zbog toga policija mora brižno pronaći i brisati ovakve dijelove, koji mogu biti uzrokom sličnim sukobima (čl. 77).

Zabranit će se besramne akcije, tragovi njezini i fraze slične vrste (čl. 78).

Ako se nađe u komadu koliko situacija sramnih za se, toliko u dijalogu, čitava scena postaje nepristojna, pojačana gestama i hrđavim dosjetkama sa strane glumaca.

Ni u plesovima ne može policija odrediti preventivno svoj nadzor, jer su programi općenito toliko nejasni i nepotpuni, a kad bi i bili jasni i izraženi u sitnicama, ne može pogoditi više ili manje snagu i slobodu gesta, koje će upotrebiti plesači.

Zbog toga je potrebno da komesar policije prisustvuje svakom novom komadu i svakoj predstavi, da bi mogao vidjeti, što će se izvesti, kakve su recitacije, geste ili odijela; upoznavši se tako sa slobodom glumaca i plesača i njihovim gestama i pristojnosti odijela, nadzornik će policije to pretresti s kazalištem (čl. 79).

Da bi se postigao takav efekt, morat će stalno postojati jedan komesar policije za svako kazalište, koji će ovo nadgledati (čl. 80).

Odobrene rukopise i tiskane tekstove kazališnih komada nije dopušteno mijenjati bez prethodne dozvole policije (čl. 81).[10]

Ako bi bilo potrebno zabraniti komediju zbog sadržaja ili zbog nekih *hirova* (tako kod marioneta ili lutaka), zasad se poništava takva mjera (zabrane), jer ni policija ni pisac ne znaju ono, što će biti rečeno. Od toga izuzeti komedije pod maskama, slabe produkcije i monstruozne, da ne bi došlo od nižega puka (»del basso popolo«), jer se želi, da malo po malo to nestane.

Ne će biti dopuštene komedije, iako su prije prethodno odobrene okosnice od policije, ako su od glumaca u izrazu izvitoperene, te su protivne moralu, na što će paziti kolicija (čl. 82).

[9] DAZ: Isto mjesto, str. 20.
[10] DAZ: Isto mjesto, str. 21.

Formula za dopuštenje kazališnih komada bit će: dopušta se recitacija, zatim ime odnosnog komesara policije (čl. 83).

U pravilu se policija ne će prepirati s piscem, glumcima ili plesačima. Ipak, kad je neki komad ili program neprihvatljiv, zahvaljujući nekoj promjeni, pozvat će se pisac i uputiti u ono, što smeta, da komad bude odobren, da bi se promjene mogle lakše izvesti, te tako spasiti prireditelja kapital (čl. 84).

Bile bi beskorisne sve odredbe, kad ne bi, ne samo autori, rukovodilac glumaca ili impresariji bili dužni da zadovolje zahtjevima, da revidiraju original; to se mora primijeniti i na geste i držanje, koje bi predstavi davale nepristojan izgled, da bi ona bila što pristojnija.

U prekršajima takve naravi bit će u vlasti policije, da nametne glumcima ekonomsku kaznu prema slučajevima, kao politički zatvor ne veći od tri dana, obustavu recitacije i slično; mogu biti i veće kazne, kad bi nedostatak prešao u delikt (čl. 85).[11]

Kako se vidi, kazališta svih vrsta prema austrijskom gledištu djeluju jako impresivno na svakoga, pa zbog toga im treba posvetiti naročitu pažnju. Kazališna je publika raznovrsna, pa je »niži puk« – kako misle austrijske vlasti – sklon, da povlađuje mnogim stvarima, koje nisu mile vlasti. To je klasna borba, koja se ispoljavala i u kazalištima. Nju treba onemogućiti, da bi se sačuvalo poštovanje suverena, vlasti, religije, morala. Zbog toga treba nastojati, da se ne ismijava ni poredak ni njegovi nosioci, stojeći na principu, da je n j i h o v a vlast od boga; dakle ne s v a k a! Zbog toga ni države ni njihovi vladari nisu izjednačeni; saveznici i neutralni se poštuju, neprijatelji se prema tome mogu ismijati. Zbog toga je data važna uloga policiji, koja će priječiti napadanje na vlast, koju moraju zaštićivati. Ona cenzurira ne samo dramske tekstove, već i balet; ona poziva autore i glumce, kojima naređuje, što se mora mijenjati. Neposluh se kažnjava političkim zatvorom. Na taj je način austrijska policija, kao i druge neke vlade, priječila pojavu naprednih misli na pozornici, misleći tako kola razvitka historije povesti drugim tokom.

Moramo znati, da su ovi propisi možda u prvom redu mislili na posebne prilike sjevernih talijanskih oblasti, koje su bile protivne austrijskoj vlasti, kao i Dalmaciji, koju su austrijske vlasti skupa s domaćim feudalcima, Talijanima i talijanašima željele pošto poto držati priključenu Cislajtaniji, a time je održati daleko od Hrvatske. Austrija se rukovodila samo svojim ciljevima, ciljevima vlasti i gospodujućeg naroda, pa je u prvom redu spasavala sebe, a ometala sve napredno. Kako znamo, ona je sprečavala ono, što joj je smetalo, ali nije uspjela spriječiti odnosno onemogućiti neumitni razvoj naroda u habsburškoj monarhiji, koji je doveo do raspada te države.

[11] DAZ: Isto mjesto, str. 22.

CENZURA U POKRAJINAMA

Sve knjige, koje dođu iz inozemstva, moraju se poslati cenzuri, prije negoli budu pripuštene prodaji ili slate naslovnicama (čl. 86).

Inspektorati novinski imaju cenzurirati listove (»fogli volanti«) i općenito mogu cenzurirati male i nevažne (incocludenti) spise, koji po svojoj prirodi nisu odlučujući, da ne bi zakašnjavali (čl. 88) do čitaoca.

I za knjige, koje dolaze iz inozemstva u gradove i pogranična mjesta, cenzori će se držati uputa propisanih za cenzuru Milana, propuštajući vlasnicima dopuštene knjige prema tiskanim katalozima, koji će im stizati svaki mjesec, zadržavajući zabranjene prema propisima iz Milana (đakle ovima! Op. J. R.) šaljući jedan primjerak *novih* c. k. uredu za cenzuru, da bi se mogle cenzurirati (čl. 89).

Iz pokrajina će se slati c. kr. cenzuri u Milan samo tri broja novina za dobivanje dopusta za štampanje, a od onih, koje pišu o politici ili zbog čega drugoga dostojna pažnje, isto tako tri lista.

Ova se mjera pokazuje toliko potrebnijom, budući da ovlašćuje cenzore i revizore u pokrajini, da pošalju na cenzuru i veće tekstove delikatnije građe; to je dobro zbog toga, da se ne dogodi, da u Milanu (misli se od pokrajinske vlasti!) bude zabranjeno, a u nekom gradu dopušteno ili obratno; osim toga, budući da je cenzura iz Milana pod neposrednim nadzorom vlade, omogućava najveće jamstvo za solidno ispitivanje takvih djela i odluku o tome, da li smije propustiti neko djelo (čl. 90).[12]

Nepovjerljiva austrijska vlast i ovdje je provela značajan princip međusobne kontrole, zaduživ̌si dva nadleštva za isti posao. Načelo centralizacije u ovakvim odlukama pojačavalo je ulogu središta, dok je pokrajini dalo samo iluziju samostalnosti. Na ovakav način nije moglo biti pitanja, za koje centar nije znao, dao o njemu svoje mišljenje, podržavajući samo one pothvate, koji su odgovarali austrijskoj nutarnjoj i vanjskoj politici.

NAJVAŽNIJI ZAKONI ZA TISKARE I KNJIŽARE

Sva bi pravila i oprez propisani cenzuri ostali bez učinka, kad im se tiskari i knjižari ne bi podvrgavali i kad bi se tekstovi i djela, koji bi se imali tiskati ili prodati, štampali ili prodavali bez odobrenja cenzure, kao što bi svaki zakon ostao bez efekta, ako se ne bi upotrebljavale i kazne.

Kazneni austrijski zakonik sadržava u drugom dijelu, glavi petoj od § 57 do § 69 zaključno, prijestupe svake vrste protiv zakona o cenzuri, i kazne označene za svaki prekršaj (čl. 91).

[12] DAZ: Isto mjesto, str. 23.

Policija će morati posebnu pažnju posvetiti prodaji knjiga, koje nisu odbrene u kućama, kafanama i t. d., tiskarskim ručnim strojevima, pa posebno prodavaonicama na otvorenome (»sui banchetti«), jer se baš tamo nalaze najopasnije knijge, što ih puk vidi i lako kupuje, potaknut njihovom jeftinoćom.

Svaki put, kad saznadu, da se prodaju opasne knjige, dužnost je cenzora obavijestiti glavnog cenzora, koji će izvijestiti vladu. Od cenzorâ se ne traži, da okolo obilaze, ali moraju i ovome posvetiti pažnju (čl. 93).

Svi rukopisi moraju biti čitko pisani (čl. 94).[13]

Svaki rukopis, koji se pošalje cenzuri zbog tiskanja, mora se priložiti u dva primjerka, jedan će od njih biti vraćen s odobrenjem, kad se bude riješilo to pitanje, a drugi će primjerak ostati kod cenzora, da bi se moglo usporediti i imati dokaza protiv tiskara ili pisca, ako bi mijenjao odobreni tekst (čl. 95).

Od ove obveze oslobođena su znanstvena i opsežna djela, kao i uz suglasnost vlade, u posebnim slučajevima i djela ne tako važna (čl. 96).

Od svega onoga, što se tiska, bilo koje vrste, moraju zasad tiskari poslati pet propisanih primjeraka, i to po jedan: c. kr. biblioteci u Beču, dvorskoj cenzuri u Beču, biblioteci di Brera u Milanu, biblioteci sv. Marka u Veneciji i c. kr. univerzi u Padovi (čl. 97).[14]

Cenzura ne će potpisati dopuštenje za javni oglas nekog djela, dok ne budu poslati spomenuti primjerci (čl. 98).[15]

Objavom ovog »Piano generale« prestaju vrijediti svi zakoni, koji se odnose na tiskare i knjižare, a posebno dekret od 30. listopada 1810. (čl. 100).[16]

Ovdje moramo naglasiti zbog onoga, što će doći, neke članove ove uredbe. Ona (čl. 95) propisuje, da se svi rukopisi moraju priložiti cenzuri u dva primjerka, kad se traži odobrenje za tiskanje neke knjige, jer se jedan primjerak vraća s odobrenjem (i s oznakom, što treba u rukopisu ispraviti odnosno ispustiti!), a drugi primjerak zadrži cenzura, da bi mogla po štampanju knjige kontrolirati, da li su traženja cenzure uzeta na um i izvršena. Ipak ne mora uvijek biti tako, jer su od ove obveze oslobođena znanstvena i opsežna djela, pa čak, uz suglasnost vlade, i neka djela ne tako važna.

Ova načelna odluka, izuzimanje »opsežnih djela« (»opere ... voluminose«), pa čak i djelâ manje vrijednosti (»di minor entita«) dovode nas u sumnju, da li je Gundulićev »Osman« baš zato, što je to »opsežno djelo«, trebalo poslati cenzuri u dva primjerka. Kako to sada ovdje ne možemo rješavati, ostavit ćemo zasad ovo pitanje, koje treba riješiti u svezi s onim primjerkom, koji Körbler navodi (Stari pisci hrvatski, IX^3, 74). Za ovo usporedi kasnije navode (v. bilj. 30).

[13] DAZ: Isto mjesto, str. 24.
[14] DAZ: Isto mjesto, str. 25.
[15] DAZ: Isto mjesto, str. 26.
[16] DAZ: Isto mjesto, str. 27.

Kako vidimo, austrijske naredbe morale su se poštovati, jer su u protivnom slučaju nastupale kazne. Zanimljivo je, da su austrijske vlasti ocijenile najopasnijom prodaju knjiga kod antikvara na klupama pod otvorenim nebom, gdje su se uvijek mogle naći svakojake knjige uz dosta nisku cijenu. Cenzori i njihovi činovnici bili su zaduženi da kontroliraju prodaju knjiga, što vidimo – prema Državnom arhivu u Zadru – da se to i provodilo u djelo. Odredba o slanju pet obveznih primjeraka upućuje nas, da mnoge knjige starijeg datuma moramo tražiti u tim bibliotekama. Isto tako neki naši rukopisi mogli bi se naći u Beču, pa bismo mogli doznati, što je naređeno, da se izbaci, odnosno kako su ta djela glasila originalno (bez cenzorskih intervencija).

Ovaj »Piano generale di censura« ima z a d a t a k najnovijih propisa opće naravi; najvažnije naredbe ovdje donosimo.

Cenzura kazališnih predstava isključivo je povjerena policiji.[17]

Sve knjige, koje dolaze iz inozemstva, carinarnica će poslati cenzorskom uredu (Alegat A_1).

Svežnji (veliki paketi, balla), kovčezi i paketi knjiga bit će prije pregledani od carinarnice, da se uvjeri, da li ima zabranjenih trgovačkih predmeta, zatim će biti predani cenzorskom uredu u pratnji jednog carinskog činovnika, kojemu će službenici cenzorskog ureda potpisati primitak pošiljke. U cenzorskom uredu bit će paket otvoren u prisutnosti knjižara ili privatnika, kome on pripada. Poglavica će cenzorskog ureda zatim pregledati sve knjige, pa ih podijeliti u tri klase: *dopuštene, zabranjene* (već cenzurirane) i *nove* (još necenzurirane). Dopuštene se odmah predaju vlasniku, zabranjene se zadrže u cenzorskom uredu. Ako one pripadaju nekom knjižaru, on ih upiše u prisutnosti poglavice cenzorskog ureda u svoj posebni popis, naznačujući naslov djela i broj primjeraka, te ih stavi u svoj ormar. Glavni cenzor zadrži po jedan primjerak svakoga novoga djela; ostale se knjige vrate knjižaru, koji će ih spremiti u posebni ormar.[18]

Zadržane nove knjige predadu se činovniku cenzure, koji će pregledati, da li su one negdje prošle kroz cenzuru. One, koje nisu bile cenzurirane, ubilježi (po propisu, koji se navodi). Takve se knjige privremeno uvežu, da bi se mogle čitati i ispitivati. Kad se knjige vrate uvezane, činovnik pregleda, da li je knjigoveža sve vratio. Činovnik zabilježi na list papira svaku knjigu; nad naslovom knjige zabilježi dan, mjesec i godinu, kad je knjiga prošla cenzuru, a otraga na tome listu ime cenzora. Koji će cenzor koju knjigu ocijeniti, određuje glavni cenzor prema predmetu knjige. Svi se ovi podaci unesu u list knjige, a cenzor upiše, kad je primio knjigu i kad je cenzurirao (Alegat A, 2–10).[19] Cenzor pročitanoj knjizi dade ocjenu, i to za d o p u š t e n e knjige: 1. *Admittitur*, 2. *Transeat*. Za one koje z a b r a n j u j e: 1. *Erga schedam*, 2. *Damnatur* (već je rečeno o toj ocjeni knjiga!).

[17] DAZ: Isto mjesto, str. 30.
[18] DAZ: Isto mjesto, str. 33.
[19] DAZ: Isto mjesto, str. 34.

Poslije kratkog i sažetog opisa djela, cenzor napiše svoju odluku i za ona koja šalje vladi, napiše formulu: *Exhibeatur Excelso Gubernio.* Gdje treba, nađoda broj stranica i redaka; cenzurirani odsjek označi crtom pod brojevima, koji sadržavaju najvažnije izraze, te naznači početne i završne riječi tog dijela.

Kad knjiga stigne glavnom cenzoru, ovaj stavi na stranu sve dopuštene knjige. Svake subote, pošto glavni cenzor unese te podatke u formulare, dopuštene knjige povrati odnosnom knjižaru, a vladi (u Zadru Guberniju!) pošalje popis[20] s naznakom naslova knjige ili rukopisa dopuštenih s imenom cenzora.

Poslije svega ovoga činovnik takvu knjigu unese u *katalog* dopuštenih knjiga s naslovom knjige i s imenom cenzora, s oznakom formule, kojom je ocijenjena.

Formulari cenzure skupit će se poslije toga alfabetskim redom, vezati i čuvati kao dokumenti. Od njih se pravi popis, koji se svaki mjesec preko gubernija šalje Vrhovnom dvorskom dikasteriju policije u Beču, da se objave u glavnom katalogu dopuštenih knjiga i rukopisa. Zatim se to tiska, te se šalje svakom cenzorskom uredu po pokrajinama, da se znaju vladati.

Govoreći o *političkim* i *delikatnim* knjigama nove odredbe dopunjuju »Piano generale«, te kažu, da se s ovima postupa, ako im nema zamjerke, kao s dopuštenim knjigama. Ako su one zabranjene, bit će oglašeno s naslovom i nadnevkom pa vrstom zabrane u *katalogu* zabranjenih knjiga; poslije će se sastaviti mjesečni popis posve zabranjenih ili ocijenjenih s *Erga schedam;* o posljednjima se donosi samo naslov, o prvima sadržaj knjige prema cenzoru, razlozi zabrane s nekim najkažnjivijim primjerima, što će se izvaditi iz same knjige. Ovaj popis sprema gubernij za Vrhovni dvorski dikasterij, da bi se dobila vrhovna[21] odluka, te se istim putem dostavlja mišljenje cenzuri, koja je donijela ocjenu. U Beču se sastavlja *katalog* zabranjenih knjiga, koji se šalje svim cenzorskim uredima po pokrajinama.

Cenzorski se listovi čuvaju kao dokumenti. Ne smije se izlučiti nijedan primjerak takve knjige bez više dozvole. U slučaju, da se dopusti, glavni cenzor uzme broj takvih, označivši, kada i kome su prodati, pa broj primjeraka s dozvolom dvorskog dikasterija.

Dokumenat o dozvoli preuzimanja knjiga dolazi u cenzorski ured preko pretplatnika kod knjižara ili preko putnika, kojega se knjige pregledavaju u cenzorskom uredu do odlaska putnika; napokon se dozvole mogu dobiti preko privatnika, kojima se šalju knjige iz inozemstva.

Da se dobije ta navedena dozvola, treba uputiti molbu guberniju, koji će molbu poslati ministru cenzure na odluku.

[20] DAZ: Isto mjesto, str. 35.
[21] DAZ: Isto mjesto, str. 36.

Privatniku, putniku ili pripadniku nekog područja ne će se nikada odobriti više od jedne knjige.[22]

Knjige, koje su označene sa *Damnatur*, te se svim moliocima ne odobravaju, da ih smiju kupiti, knjižarima će ostati dosta takvih, pa ih oni moraju dvaput godišnje vraćati knjižarima u inozemstvo.

Ove zabranjene knjige bit će pakovane od knjižara u cenzorskom uredu; cenzor će dobiti potvrdu, koju će čuvati; u njoj će biti označen paket znakom, kojim je ovaj obilježen, mjesto iz inozemstva i granična carinarnica. Knjižar će dobiti potvrdu od carinarnice, a paket, opskrbljen pečatom cenzure, bit će poslan na adresu preko granice (Alegat A, 11–36).[23]

RUKOPISI

Cenzor može odobriti rukopise, kao i knjige, izuzevši one, koje se tiču politike, te moraju imati odobrenje gubernija; cenzor može zvati autora i pokazati mu što treba mijenjati, ali ne smije odbaciti nikakav rukopis, kao što mu nije dozvoljeno zabraniti nijednu knjigu bez višeg odobrenja.[24]

Rukopisi se označuju s *imprimatur*, ako se dopuštaju štampati, a *non admittitur*, ako se odbijaju. Ako je rukopis odobren s nekim ispuštanjima, promjenama, ispravcima i dodacima, dobija oznaku: *imprimatur, omissis deletus, mutatis mutandis, correctio corrigendis;* te promjene unose se u rukopis, koji ostaje kod cenzora, da se može poslije tiskanja usporediti, da li je pisac nešto svojevoljno izmijenio prije tiska.

Naslovi rukopisa odobrenih ili odbijenih unose se u katalog s napomenom, kad je predat cenzuri i da li je odobren. Ovaj se popis mjesečno šalje u Beč dvorskom dikasteriju, gdje se unosi u glavni katalog.

Sa slikama i sa muzikom postupa se kao i s rukopisima.[25]

Rukopisi i štampani kazališni tekstovi bit će potpisani od rukovodioca glumačke ekipe ili impresarija. Ako koji odlomak nije odobren, cenzura će ga precrtati.[26]

Poznajući austrijsku pedanteriju, nimalo ne će nikoga začuditi potanki propisi o tome, kako treba sve provesti u borbi protiv knjiga. Imajući u svome sastavu konglomerat nacija s raznim tendencijama; u vrijeme, kad su se oslobodilačke težnje počele sve jače širiti, kad je socijalna misao počela hvatati sve jačeg korijena, Austriji nije bilo

[22] DAZ: Isto mjesto, str. 37.
[23] DAZ: Isto mjesto, str. 38.
[24] DAZ: Isto mjesto, str. 39.
[25] DAZ: Isto mjesto, str. 40.
[26] DAZ: Isto mjesto, str. 42.

lako. Da bi se takva tvorevina održala, ona nije mislila na zdrava, trajnija rješenja, jer su ona nijekala samo njezino postojanje, pa je pribjegla tome, da gospodujuća nacija, iako u manjini, vodi sve, a kako drukčije nije išlo, to je bila prisiljena da se oslanja na policiju, koja je bila stup te stare države, anahronističke poslije nekoliko revolucija, željne ne samo da poživi skromno, već i s velikim apetitom, da se poveća novim, tuđim teritorijima. Prema tome u prilikama, s jedne strane bolesne težnje k veličini, zarobljavajući druge, s druge strane centrifugalna nastojanja porobljenih, da se otmu zagrljaju dvoglavog orla, vođe nutarnje austrijske politike polagale su sve u policijske metode, cenzure, što je moralo da riješi po njihovu gledanju sve suprotnosti.

U kratkome ekscerptu iznio sam važnije odredbe o cenzorskim propisima, da se upoznamo sa donkihotskim metodama borbe protiv svega naprednoga, protiv zakona prirode, da se zatvaranjem prozora ne može spriječiti, da zrak uđe u sobu, kao što nikakva granica nije mogla nikada spriječiti doznavanje istine s druge strane. A najglavnije je kod toga, da su razna neriješena pitanja u samoj zemlji stvarala povoljno tlo za želju i volju pojedinaca i naroda, da se to stanje promijeni.

Ovaj kratki izvod iz spomenutih propisa ne zanima nas teoretski, iako i takav interes može biti od koristi. Nas mora to zanimati zbog života našega naroda u prošlosti. Po ovome planu i kasnijim dopunama austrijske su vlasti ocjenjivale ne samo tuđa, već i naša djela; naše su se knjige izdavale po tim propisima, naši časopisi i novine ovisili su tim propisima. Ovo, u prvom redu kulturno pitanje, bilo je i političko, pa nas mora interesirati, da bismo bolje razumjeli našu prošlost. To će nam pokazati zasad ovaj primjer iz prvih decenija XIX. st.

2. *Recenzije Gundulićeva »Osmana« za prvo izdanje*

Ovdje ćemo donijeti nekoliko mišljenja baš iz spomenutog perioda o starijim hrvatskim piscima iz Dubrovnika, koji su sudovi izrađeni prema propisima »Piano generale di censura«. To su recenzije G u n d u l i ć e v a *Osmana.* Ova su mišljenja to zanimljivija, što nemamo nekih potanjih sudova o njemu iz vremena postojanja Dubrovačke republike. Kako su Dubrovčani prestankom svoje Republike nastojali tiskati neka svoja djela, to su mišljenja prvih decenija XIX. st. historijski karakteristična ne samo, što su prva izrađenija, već i zbog toga, što su ih pisali domaći ljudi. *Osman* Ivana G u n d u l i ć a bio je u svoje doba najuvaženije djelo u Dubrovačkoj republici, pa se dobro mišljenje o njemu prenijelo i na vrijeme poslije propasti te male Republike. Zbog toga i Dubrovčani nastoje, da se *Osman* tiska, pa je tako došlo do prvog izdanja toga Gundulićeva djela u Dubrovniku 1826., u štampariji Antu-

na Martecchinija.[27] Kako smo vidjeli, ništa se nije smjelo tiskati bez dozvole cenzora, pa je tako i »Osman« morao dobiti ocjenu, koja će ga kvalificirati, da se može štampati.

Kako znamo (J. Ravlić, o. c. 708, 709) štampar Antun Martecchini poslao je po drugi put prijepis *Osmana s* molbom za dozvolu tiskanja 14. svibnja 1823., pa je u vezi s ovom molbom i poslatim rukopisom, a na temelju ovlaštenja Sedlnitzkoga od 14. VI. 1823., gubernijalni savjetnik Braunizer morao izabrati recenzente za *Osmana*. On je sigurno znao, kojim ljudima raspolaže u Zadru, pa je izbor pao na *Matu Ksavera Zamanju*, prisjednika (assessore) Nadgledništva financija za Dalmaciju u Zadru, kao kulturna čovjeka i Dubrovčanina. Kao drugi došao je u obzir *Mate Šantić*, profesor teologije, pisac i poznavalac naše i strane književnosti.

Kako ne znamo, koji je stvarno bio prvi, spomenut ćemo njihova mišljenja alfabetskim redom njihovih prezimena.

Mate Šantić,[28] profesor teologije u Zadru, dao je dosta opsežnu ocjenu.[29] U njoj kaže, da Gundulić »iznosi pjesnički, kako je turski car Osman došao na prijestolje i kako je zbog oholosti i velike nepažnje bio zbačen od svojih vojnika i bijedno ubijen. Malo podataka o životu Osmana upoznaje nas s činjenicom, kako se to dogodilo, iz čega je vrijedni pjesnik (»valente Poeta«) dobio poticaj da napiše svoju poemu, da bi pohvalio vrijednost Poljaka, napose njihova princa Vladislava«. Zatim priča životopis Osmana prema djelu. – Govoreći o rasporedu poeme, kaže, da je podijeljena na 20 pjevanja, a dva su od njih, 14. i 15., napisana od pisca, ne zna se točno kako nestala, te su bila 'industriosamente' nadomještena od g. Petra Sorkočevića, sada slaba i drhtavoga osamdesetgodišnjaka«. Šantić se ograđuje, da u ovom

[27] J. Ravlić, O prvom izdanju Gundulićeva »Osmana« (1826), Anali Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, god. IV–V, Dubrovnik 1956, str. 705–717.

[28] Mate Šantić (1781–1858), rođen u Kaštel–Novome kod Trogira, najstariji je sin Dominike Peršić i Šimuna Šantića. Od mladosti je imao smisla za književnost. Sjemenište je polazio u Splitu. U Padovi je učio teologiju. God. 1810. imenovan je učiteljem u Kaštel–Novome, gdje je radio tri godine; god. 1819. je bio profesorom sjemeništa i teologije u Zadru, gdje je više godina predavao poljodjelstvo (»economia rurale«). God. 1836. imenovan je za kanonika, a 1839. za arhidakona metropolitanskog kaptola. Kako je poznavao školstvo, bio je 4 godine član školske komisije za Dalmaciju, 5 godina je generalni inspektor iste komisije, pa 4 godine školski nadzornik zadarske nadbiskupije. Pisac je i govorio hrvatski, talijanski, latinski i francuski; povjeravali su mu prijevode službenih spisa. Napisao je više originalnih radova i preveo više članaka na hrvatski; bio je stalnim suradnikom »Zore dalmatinske«. Na kraju je bio član Zemaljskog školskog savjeta. God. 1851. postao je prepozit kaptola. Umro je u Zadru. (Ivan Danilo, Prete Matteo Santich preposito del capitolo metropolitano di Zara. Zadar 1858. P. o. iz »Osservatore dalmato«, Zadar 1858, br. 37–41, 43–44; – J. Ravlić, Zašto je Luka Botić s drugovima bio istjeran iz teologije? Vjesnik hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu IX/X (1941), str. 99–114; – DAZ: Presidijal, 1849, kartolar 342, br. 541 – III/1.

[29] DAZ: Biblioteka: rukopisi, br. 28.

času nije njegova dužnost ispitivati, da li je poema sastavljena prema pravilima epopeja, već samo, da li sadržava nešto protiv propisa cenzure. Zbog toga će preći kratko sadržaj svakoga pjevanja.

Nakon toga Šantić iznosi »opaske na obradu (»condotta«) poeme«, pa spominjući Ambroza Markovića, koji u *uvodu* najprije hvali pjesnika, zatim Ivana Luku Volantića, kao svoga suurednika (»corredatore«) i Petra Sorkočevića, prelazi na obrazloženje razloga, zbog kojih ova pjesma nije ugledala prije svijetlost. Prva dva (razloga) stavljena su u izrazima previše uvredljivim za vojsku Napoleona, kako je označeno crvenim na str. 4. i 5., pa bi ih trebalo odstraniti iz uvoda. Ostalo može stati. (»Le prime due [= cagioni]) sono concepite in termini troppo ingiuriosi all' armata di Napoleone e quindi come stanno contrassegnate di rosso alla Pag. 4. e 5. sarebbero da eliminarsi dalla medesima«.).[30]

Dalje kaže Šantić, da sva pjevanja imaju posebnih ljepota (»Tutti i suoi Canti offrono una qualche particolare bellezza«). Zavoljevši *Osmana* – to se vidi po onome, što dolazi – Šantić kaže: »Koliko god govornik (Š. misli na sebe!) nema familijarnosti s muzama, ipak će iznijeti u talijanskom slogu neke odlomke doslovno prevedene, iz kojih će se moći osjetiti moral pisca ili koja pjesnička ljepota.«

»Prvo pjevanje počinje elegantnom apostrofom ljudske oholosti, o čemu evo mali odlomak:

Ah, di chè mai ti vanti vano orgoglio
Uman! quanto più in alto stendi a volo
I tuoi vanni, più giù cadrai deriso.
No, non v'è cosa in questo basso mondo
Eterna, e senza fin. Ben di sovente
Il fulmine a ferir usa le cime
Degli altri monti. Senza quel divino
Eterno poter labile, e fugace
Ogni cosa è quà giù. Crollano soli
Da se gl' imperi, e la volubil ruota
Ognor s'aggira; e chi solito in alto
Si vidde un dì, ora si scorge all'imo
E salito quel tal, che all'imo giacque ...

[30] Ne znajući za ove Šantićeve riječi Körbler je imao djelomično pravo, kad je, govoreći o rukopisima »Osmana« u franjevačkoj knjižnici u Dubrovniku, kazao (Stari pisci hrvatski, IX[3], 74): »Prvi je od njih autograf Ambrozija Markovića s oznakom 99. u Kaznačićevu popisu, a 338. po sadašnjem (= g. 1918) uredenju biblioteke: po njemu je štampano izdanje dubrovačko od godine 1826., koliko ga nije zaplijenila bečka cenzura. Austrijska naime vlada nije dopustila, da se u Markovićevu predgovoru štampa mjesto, na kojem se pokudno govori o Francuzima; pa da je njihov dolazak u Dubrovnik skrivio i preranu smrt Volantićevu i da »Osman« osta dotada neštampan. Rukopis je napisan godine 1820.« Körbler je imao u rukama gore spomenuti prijepis, ali ga nije razumio. Ma kako ovim ne možemo reći da je pitanje identičnosti primjerka koji je čitao Šantić i onoga koji spominje Körbler riješeno, ipak je istinito, da su bilješke na rukopisu koji spominje Körbler, povezane sa Šantićevom ocjenom. Vidi dalje o tom ispuštenom dijelu.

Šantić se već unaprijed opravdao, što je ovdje pokazao, da nije naročiti drug muza, ali su prevedeni odlomci u ovim recenzijama među p r v i m prijevodima dijelova *Osmana* izvan Dubrovnika (Cattani, Zamanja i on djelomično dosad. N. Jakšić i M. Vidović u cijelosti nešto kasnije).

Šantić spominje 27. i 28. strofu (st. 105–112 rukopisa), gdje su – kako on kaže – »neke izjave Osmana, koje dišu fatalistički, ali mi se čini, da se mogu trpjeti u ustima Turčina«.

Zatim Šantić kaže, da drugo pjevanje počinje apostrofom mladosti, pa on prevodi stihove 1–20, da bi vlastima pohvalio pjesmu i dao primjerak na jeziku, koji one znaju.

Treće mu je pjevanje »puno najljepših opisa«; četvrto je »opisno« (»descrittivo«). »Opis tabora turske vojske na granici Moldavije vrlo je interesantan«. »U petome pjevanju prolaz Ali-paše preko bojišta zapravo je klasičan, originalan i dirljiv. Pok. opat Zamagna preveo ga je na latinski, a Appendini ga je donio u drugom svesku svojih 'Notizie storico–critiche' na str. 265, kao primjer ljepote 'Osmana'«, te citira sve, što donosi Appendini u svom djelu.[31] Šantić kaže, da u ovom pjevanju nema riječi, koje bi mogle vrijeđati, »isključujući samo dva izraza kitica 39. i 40. *kleti* Turci (»maledetti Turchi«); *hudi narod* (»perfida nazione«), koji bi možda mogli smetati ušima Muslimana«. To su stihovi 155 i 160.

»U šestome pjevanju je vrlo dirljiva lamentacija Krunoslave zbog utamničenog Korevskoga. Ona je tako dobro napisana, da čini čast pjesniku, koji je znao tako dobro ući u osjećaje srca, koje boluje i trpi« (»E ella e così ben scritta, che fa veramente onore all'anima del Poeta, che ha saputo così bene investirsi dei sentimenti di cuore dolente ed appassionato«).

Prelazi na sedmo, pa na osmo pjevanje. Za osmo kaže: »Treba reći, da u ovome pjevanju ima nekoliko stihova vrijednih i zavodljivih iz usta pastira Radmila, koji traži zavesti Sunčanicu; ali tko je veći zavodnik od Tassa, kad opisuje laskanje i lukavštinu Armide?«

»Ono što je dostojno divljenja u devetom pjevanju, jest pripovijedanje o nekim gospođama poljskim, koje su došle na neko polje da proslave godišnjicu poraza Osmana, pa opis pjevanja Sokoličina i njezinih 12 drugarica na jednom vrelu. Prelijep je Tassov opis u pjev. 15. kitica 58. kupanja dviju brbljavih djevojčica; ali ovo Gundulićevo u uspoređenju s njim nije gore; dapače nadmašuje u gracioznosti i pristojnosti izraza. Isto je tako lijep opis, kako se spremaju na kupanje. Sve polugole i zbunjene padaju u ropstvo Vladislavljevih vojnika; Sokolica se junački brani, pa iz poštovanja prema njoj Vladislav je pustio na slobodu sve ostale« (. . . »ma questa del Gondola non le cade al confronto; anzi la supera per le grazie e per la castigatezza delle espressioni. E altresì bella la descrizione della loro sorpresa al nuoto . . .«).

[31] To su st. 21–56 petog pjevanja. Usp. Appendini, Notizie II, str. 265.

»U desetom pjevanju vrlo je dobro dat ulazak Ali–paše u Varšavu. Tek što je ušao u kraljevsku palaču, odmah primijeti stare poljske kraljeve. Tako su dobro oni prikazani, da se čini kao da ih vidimo.«

. . . »I ovo jedanaesto pjevanje dopadljivo je kao i ostala zbog dražesti i pjesničke imaginacije, pa se ne može dosta nahvaliti um pjesnika« (»Anche questo undecimo Canto e anim(ato) como gli altri dalla leggiadria, e dalla poetica immaginazione [e] non può abbastanza lodarsi l' ingegno dell' Autore«).

U 12. pjevanju je Šantić ispričao sadržaj, te je na kraju kazao: »Kontrast efekata je vrlo dobro prikazan u ovom pjevanju«.

»U 13. pjevanju, gdje se govori o koncilu demona, oni su vrlo dobro opisani, a možda bolje, negoli kod Tassa u IV (pj.) njegova 'Jeruzalema', zbog različnosti i monstruoznosti lica«.

»Četrnaesto i petnaesto pjevanje autora, kako smo izvijestili, izgubila su se. Koliko prema mišljenu izdavača djela Markovića, toliko prema Appendiniju nadomještena su s mnogo vještine od gosp. Petra Sorkočevića, materijalima, koje je pripremio g. Ivan Luka Volantić, pok. zaslužni građanin Dubrovnika, koji se mnogo bavio, da »Osmana« priredi najbolje i opskrbio ga je lijepim i korisnim bilješkana, koje su brigom A. Markovića pridijeljene ovom izdanju, kome je još napisano kazalo manje poznatih riječi«.

»Odlomak iz XIV. pjevanja napisan od g. Sorkočevića donosi Appendini u svojim Notizie storico-critiche na str. 266 (–268) drugi svezak, da se vidi, kako je Sorkočević majstorski dopunio dva pjevanja. Ono opisuje sumnje, koje je prošla Krunoslava u prepoznavanju vjerenika i čuđenja, u kom se našla od patnja. Slika je vrlo patetična, te se približuje onoj Homerovoj u 'Odiseji', gdje opisuje sumnje Penelope u preznavanju Uliksa.

Osim ovoga u istom je pjevanju opisan dolazak Kazlar–age s mladim Grkinjama, među kojima se Osmanu dopađa Sunčanica. Suze i molitve, kojima se služi ova djevojčica, da se oslobodi iz seraja, toliko su žive toliko diraju, da djeluju na Osmana te pušta Sunčanicu da se vrati ocu.

Opisavši u nekoliko riječi XV. pjevanje, za nj Šantić kaže, »da je dobro izvedeno i razvija razne slučajnosti pjesničke povijesti, koje su bile pokopane gubitkom dvaju pjevanja pjesnikovih«.

»Šesnaesto pjevanje prikazuje nam bunu janjičara. Vrlo dobro opisuje vrijedni pjesnik skrbi i nevolje, koje podnose suvereni zbog svojih podanika i kako im se slabo odazivaju veliki i puk. Šutnja nezahvalnosti velikih, te gluposti i prevrtljivost puka.« . . .

Seđamnaesto pjevanje opisuje Šantić opsežnije, vjerovatno zato, što ono donosi pobunu protiv zakonskoga cara. Stihove 611–2 nije znao protumačiti, pa kaže, da nije dovoljno jasno, o kakvoj se »bludnoj nečistoći« tu radi. »Zamijenivši riječ »bluđnoj« (»lascivia«) uklonila bi se dvosmislenost«.

»U kitici 178 (= st. 709–10) ispoljava se maksima makijevalistička 'Za od svijeta carstvo dobit – put se ostavit ne ima nijedan', a u kitici

182 (= st. 725–8) 'da se popne na carski prijesto, neka propanu svi razlozi i neka padnu na zemlju vjera i pravda'«.

»Kako su ove dvije maksime iz usta onih, koji traže nered, mišljenja sam, da mogu ostati nedirnute, jer nas upoznaju s lošim karakterom sultanije i zeta joj Dauta«.

»U svim poemama i u svim tragedijama nepravedni nastupaju maksimama protivnim zdravu moralu i pravednosti, što stvara oprečne karaktere«.

»Poslušni Daut sluša sultaniju, koji postaje glava pobunjenika i napada Dilavera u njegovoj palači, koji se junački brani i odbija napadaj. Tako junačkom obranom Dilavera donijete su razne varijante smrti boraca u XVIII. pjevanju, što ih ne bih mogao dovoljno nahvaliti. Posebno treba spomenuti borbu Dilavera s vođom konjice. Čini se, kao ona Arganta i Tankreda u ‚Jeruzalemu' s razlikom, što su dva Tassova junaka, Arideo i Pindoro, odijeljeni, a Gundulićevi se sami razračunavaju. Ova naročita borba tako je dobro osvijetljena, da se ne može zamisliti ni življa ni sjajnija«.

»Elegantni i točan opis seraja služi kao uvod XIX. pjevanju... Različiti lijepi dijelovi krase ovo pjevanje«: borba Dilavera i Hajdera, prvoga s dervišem, i smrt Dilaverova. »Opis seraja, oslobođenje Mustafe, njegovo dizanje za sultana, plač Osmana, kojega su napustili vojnici, svi su ovi dijelovi vrlo lijepi u svojoj vrsti i vrlo dobro izvedeni od plemenitog pjesnika«.

Govoreći o posljednjem pjevanju, Šantić kaže: »Ova pripovijest, kao i mnoge druge ovoga djela pokazuju veliki talenat Gundulićev, pa iz njih vidimo, da je on ne samo vrijedan pjesnik, već i vrlo vrijedan povjesničar.«

Moralne sentence djela. Iako se iz nekoliko navedenih dijelova vide moralni osjećaji autora, ipak će koristiti obavijest, da se u svim pjevanjima mogu čitati oprezne maksime i najbolje moralne sentence. Ograničit ću se da donesem samo neke, jer bi bilo predugo iznositi sve.

I. Pjev. II., st. 111–112: »da tko jednom zlo okusi – drugi put ga tja prividi«.

II. Pjev. III., st. 302–305: »Ah ponosna naša ćudi! – I jes jošte ki se vara, – i u životu tvrd se sudi, – videć kami da se obara!« Šantić navodi još četiri primjera sličnih misli, o neopreznoj mladosti, o onome, koji treba da bude proklet, koji u svojoj domovini sije neslogu, te pojačava domaće sukobe i mržnje i, na kraju, da vladarovo držanje ne razrešuje podanike poslušnosti i pokornosti. »Svršetak zadnjeg pjevanja je moralni prijekor protiv ljudske oholosti, posebno protiv Osmanove«.

«Ovđje, možda od velike gorljivosti prema vjeri, autor udara protiv glavnih dogma Muhameda, te svoju poemu završava proroštvom, da će svršiti njegovi prokleti (»maledetti«) zakoni, a crkva Sofije, u

kojoj sada klanja Turčin, bit će ponovno zauzeta od kršćana. – Ovaj uvredljivi izraz za Turke sadržan je u zadnoj kitici, koja bi se mogla odstraniti, jer nema uže veze s prethodnima, a ne nalazi se ni u nekim rukopisima«.[32]

»Dubrovačka republika bila je vazal Carstva turskoga, te je zbog toga morala imati obzira štampati djelo, koje je izdizalo vrijednost Poljaka i obaljivalo onu Turaka, njihovih gospodara i protektora. Dapače u vremenu Serafina Cerve, koji je umro g. 1759., govorilo se po Dubrovniku, za odnosna dva pjevanja, prije negoli su izgubljena, da ih je Republika zaplijenila, da ne bi za njih doznali Turci. Tako Crijević u svom neidatom djelu *De Viris illustribus Ragusinis*, gdje govori o Gunduliću i njegovim djelima.[33]

Stil. Stil je poeme na podlozi riječi vrlo harmoničan i vrlo prirodan u kadenci rima. Shvaćanje je uzvišeno, opisi patetički, pripovijedanja polagana; odatle se rađa ona lijepa varijacija stila, što se mili čitaocu i što ga ne umara. Tko jedamput pročita ovu poemu te mu se dopada hrvatski jezik, nalazi, da je zanimljiva, te će je s uživanjem ponovo čitati. – Ivan Lovrić u svojim 'Osservazioni' protiv Fortisa hvali ovu poemu i kaže: »Da zbog svojih ljepota može biti ponos narodu ilirskomu, a posebno njegovoj domovini, što je i ona dala svoga Homera! Uistinu zbog broja činjenica, zbog razlikosti opisa, zbog izrazitih karaktera, po bogatstvu mašte, po brojnim uspoređbama, po zalihi morala i politike, čega u sebi ima mnogo, približava se Ilijadi, a ako ima nedostataka, ima brojnih ljepota. Usudio bih se reći, da prelazi ljepote one 'Luizijade' Camoënsa i Voltaireove ‚Henrijade'; prvu zbog pravila epopeje i zbog splétaka vješto upotrebljenih u miješanju pravih božanstava s krivima, a drugu zbog brojnih alegorija.«

Pravopis. »Pravopis, kojim se služio izdavač u uređivanju djela, gotovo je onaj opata Đurđevića, koji je tiskao mnoga djela hrvatski, te se smatra klasikom jezika među svojim sunarodnjacima. Ovaj se pravopis ne sviđa mnogo ostalim Dalmatincima, ali treba reći iskreno, da, što se jezika tiče, Dubrovčani znaju više od drugih, a da se njihov pravopis približava najbliže starom slavenskom (»all'antica illirica«), među onima, koji se upotrebljavaju u Dalmaciji.«

Političke primjedbe. »Unatoč svega što ovo djelo sadrži mnoge događaje različite prirode i opisuje pobunu tursku protiv svoga sultana, ipak moralni i politički osjećaji djela teže, da se osudi volja pučanstva (»la popolare licenza«) takvim težnjama, a podrže legitimna vladarska prava, kao i to, što je osvijetljena privlačivost Osmanova, kao turskog heroja. Teži zatim naročito, da odskoče u poređenju s turskim herojima, koji imaju još nešto barbarstva, poljski junaci, koji

[32] Kako je poznato, kritički tekst Osmana to isto kaže, usp. St. pisci hrvat., IX[3], str. Prema tome je i Šantić znao za neke prijepise Osmana.

[33] Usp. M. Brlek, Rukopisi Knjižnice Male braće u Dubrovniku, knj. 1, Zagreb 1952., str. 209 i d.

su puni plemenitih osjećaja i napose velikih i plemenith kao princ Vladislav.« Potpisan: Dn *Mate Šantić*, profesor ilirskog sjemeništa. Supotpisan: kanonik *Antun – Rajmund Stefani*«;[34]

Smatrao sam, da iz Šantićeve ocjene, zapravo prve veće recenzije, koja je uz to prethodila tiskanju prvog izdanja Gundulićeva »Osmana« g. 1826., donesem ono, gdje se recenzent slaže ili ne slaže s pjesnikom, u čemu on drži to djelo vrijednim, pa sam, da ne bih razvlačio, ispustio sve ono, kad on prepričava, što se u pojedinom pjevanju iznosi. Prema tome, ovdje imamo sve ono, što može da zanima književnog historika, kako je jedan kritik gledao na »Osmana« i to kritik, koji nije bio Dubrovčanin, ali je kao Dalmatinac mogao djelo bolje ocijeniti od mnogih drugih, imajući za to potrebnih preduvjeta.

Ne treba se nimalo začuditi, što Šantić visoko cijeni Gundulića i njegova *Osmana*, jer je takvo mišljenje, možda i nešto više, vladalo u Dubrovniku, a u Zadar je ono prešlo preko literature, prepričavanjem pojedinaca i zagonetnosti gubitka XIV. i XV. pjevanja s mišljenjem, da je to naročito vlada učinila, da ne bi netko to djelo tiskao i tako Dubrovnik doveo u teški položaj prema Turcima, njihovim protektorima. Osim toga, ovome moramo pridodati i sentimentalni moment, da su Hrvati, a preko njih ostali balkanski Slaveni, a od drugih Slavena Poljaci, dobili *Osmanom* djelo, koje govori o našoj povijesti, a koje se ipak, bez ambicija da bude na vrhu, moglo mjeriti s drugim nekim stranim slične vrste. Sve je ovo vrlo dobro znao, kako smo mogli shvatiti iz same ocjene, Mate Šantić, koji je naveo samo ono, što bi pomoglo, da se to i takvo djelo tiska. Baš zbog ovih razloga on opravdava Gundulića, što je uzeo takav turski predmet, dodajući da je pri tome Vladislav prikazan kao plemenit vitez. Na kraju, kako smo mogli vidjeti, sve zamjerke Šantićeve sastoje se u tome, da je predložio, da se izbaci onaj »napadaj« na Francuze i zadnja strofa XX. pjevanje, pa ona dva izraza. Inače, ukoliko je nešto prigovorio, to je sam i opravdao, da omogući da to ostane nedirnuto.

Na kraju je važno spomenuti, da je recenziju Šantićevu supotpisao Antun – Rajmund Stefani,[35] tek imenovni profesor logike, metafizike i etike na »ilirskom sjemeništu« u Zadru. Stefani je došao iz Kotora. U spisu savjetnika Braunizera, bivšeg direktora cenzure kaže se, da je u listopadu 1824.[36] spomenuti savjetnik primio različite ocjene. Prema tome, već prije listopada 1824. bila je predata gotova Šantićeva recenzija.

Zašto je Braunizer tražio mišljenje Stefanija? Vjerovatno zato, što je Stefanija predložio Šantić, jer je poznavao *Osmana*. To znači, da je Braunizer utvrdio, da je Stefani poznavao dobro *Osmana*, jer sam kaže, doznavši »kao dobro upućena u hrvatski jezik i u predmetu. našlo se potrebno čuti u prisutnosti navedenih (= Mate Šantića i Mate

[34] DAZ: Biblioteka, rukopisi, br. 28.
[35] O njemu ovaj čas ne znam više negoli je rečeno.
[36] DAZ: Biblioteka, rukopisi, br 28.

Ksavera Zamanje) cenzora i mišljenje spomenutog kanonika (=A. R. Stefani), koji se potpuno složio s primjedbama Šantića«.[37] Znači, Braunizeru je bilo potrebno mišljenje i još jednoga, t. j. trojice recenzenata.

Prema tome imamo svega dva mišljenja (jedno je u stvari Šantićevo, s kojim se složio Stefani!), a sad ćemo čuti drugo. Ovo je mišljenje dao Dubrovčanin Mate Ksaver Zamanja, prisjednik (»assessore«) Nadgledništva financija (»Intendenza di finanze«) u Dalmaciji.[38]

M. Ks. Zamanja u svojoj opširnoj recenziji, (koja je sastavljena od 4 dijela) odmah u početku kaže, da ovaj rukopis *Osmana* počinje predgovorom Ambroza Markovića i da potpisani misli, »da taj predgovor ne zaslužuje da bude tiskan zbog raznih razloga, a napose zato, što nije baš dobar. (... »la quale [= prefazione] non sembra al sottoscritto meritare la stampa per molti motivi e specialmente per essere poco ben stessa«). Dodaje, da neki izrazi odveć strše, koji se odnose na vrijeme iz 1806. te traže, da budu pročišćeni prije tiskanja.[39]

Dolazi život pisca. Ovaj je sažeti opis toliko nepotpun, pa, ako se ne bi moglo imati više vijesti o Gunduliću, bilo bi korisnije donijeti ono,

[37] DAZ: Biblioteka, br. 28, spis Braunizera. Karakteristično je, da je Braunizer pozvao i na sastanak M. Šantića, M. Ks. Zamanju i A. R. Stefanija s kojima je cijelo pitanje raspravio, pa će i njegovo konačno mišljenje vjerojatno biti plod toga razgovora.

[38] DAZ: nav. mjesto, spisi Braunizera. Mato Ksaver Mihovil Zamanja je rođen u Dubrovniku 14. studenoga 1776. (Liber Baptizatorum Eccl. Cathedralis 1758–1799, fo. 332); u Veliko vijeće primljen je 26. XI. 1794. (Liber Speculi Maioris Consilii (= LSMC), XVIII. st., I knj., fo. 409), g. 1795. bio je oficir »dell',Armamento della Scritta« (LSMC, XVIII. st., I knj., fo. 169), 1796. (4 I.) bio je delegat za pozdrav mletačkog providura (LSMC, XVIII. st., II. knj., fo. 251), 1797. oficir »dell' Armamento del pagamento« (LSMC, XVIII. st., I. knj. fo. 275), 1798. procjenjivač (jedan od trojice) (LSMC, XVIII. st., I knj., fo. 182), 1799. kapetan Janjine (LSMC, XVIII. st., I knj., fo. 339v), 1799. oficir za podjelu soli (LSMC, XVIII. st., II knj., fo. 333), 1799. oficir općinskog računovodstva (LSMC, XVIII. st., I knj., fo. 152v), 1800. i 1801. »avvocato del proprio« (LSMC, XIX. st., fo. 127), 1800. bio je i carinik velike carinarnice (LSMC, XIX. st., fo. 177), 1801. bio je i oficir općin. računovodstva (LSMC. XIX. st., fo. 162). 1802. carinik velike carinarnice (LSMC, XIX. st., fo. 177) i knez Konavala (LSMC, XIX. st., fo. 295), 1804. oficir općin. računovodstva (LSMC, XIX. st., fo. 162). 1802. carinik velike carinarnice 201) i oficir protiv krijumčarenja vina (LSMC, XIX. st., fo. 276), 1806. knez Konavala (LSMC, XIX. st., fo. 295), 1807. oficir općin. računovodstva (LSMC, XIX. st., fo. 163). Dalje podataka zasad nije pronađeno (Na podacima zahvaljujem dru Vinku Foretiću).

Kako vidimo, bio je vlastelin, u Zadru je služio u Nadgledništvu financija, vjerojatno je kasnije živio i radio u Dubrovniku. Da li je on isti M. Zamanja koji je napisao na talijanskom jeziku (1862–1868) Storia di Ragusa, koja je tiskana u Trstu 1935? Prema godinama rođenja to nije isti. Podaci o M. Zamanji (Storia di Ragusa, predgovor 5, 9) kažu da je ovaj mlađi za 4 godine. Da li je naš M. Ks. Zamanja identičan s potpisnikom rezolucije dubrovačke vlastele od g. 1814. (Lujo Vojnović, Pad Dubrovnika, II. Zagreb 1908., str. 428–429)? U Drž. arhivu u Zadru čuva se rukopis M. Ks. Zamanje »Memoria intorno allo stato e governo della Ex-Repubblica di Ragusa con alcuni cenni sulle circostanze contemporanee agli avvenimenti degli anni 1806 e 1808« (10. XI. 1832.).

[39] Kako vidimo, i Zamanja vjerojatno isto misli kao i Šantić, da bi onaj pasus o Francuzima u Dubrovniku trebalo pročistiti.

što kaže Serafin Crijević (v. alegat C). Tad je po redu život Osmanov, kaže Zamanja, pa nastavlja, da ovaj dio ima vrlo korisnih vijestica, te se potpisanom čini, da je napisan s više elegancije i preciznosti, čak što se jezika tiče . . . , ipak o privatnom životu sultanovu nije ništa rečeno . . .

»U slučaju kad bi se željelo povezati prva dva govora – ovdje Zamanja misli na predgovor Markovićev, životopis Gundulićev – sa životom Osmanovim, bilo bi neophodno potrebno sažeti u pametan predgovor, u kome bi se govorilo s najvećom pohvalom o Petru Ivanu Franju Ignaciju Sorkočeviću-Crijeviću, koji je s toliko sposobnosti zamijenio gubitak dvaju pjevanja . . .«

»Isti Petar Sorkočević-Crijević ukrasio je poemu sadržajem, koji je vrlo dobro izražen u 6 oktava; to je posao, koji povećava zasluge ovog zaslužnog živog čovjeka. Ne bi se smjelo prijeći preko zasluga Danluke Volantića, dubrovačkog građanina, koji je bio tajnik bivše Dubrovačke republike, sada pokojnika, što je s mnogo truda i postojanosti obogatio bilješke (komentare) Gundulićeva djela«.

»Glavna pohvala za sretnu dopunu poeme pripada Sorkočević-Crijeviću, jer da nije bilo njegova savjeta, djelo ne bi bilo tako impresivno, o čemu je on imao posebno znanje, što nije sve prenijeto u bilješke, a što bi trebalo objaviti«. . .

Sad Zamanja prelazi na prikazivanje svakog pjevanja i na primjedbe za svako pjevanje *Osmana*, pa ne ću donositi njegovo prepričavanje sadržaja, pa i kad se ono u malenkostima razlikuje od Gundulića, već ću se osvrnuti na njegove »osservazioni« (primjedbe), ukoliko su značajnije.

Prvo pjevanje. 1. »Koliko god je sva poema puna ljepota, koje se mogu usporediti s onima najvećih autora ove vrste, ipak je značajan opis sreće u početku, u četiri strofe (4, 5, 6, 7). Trebalo bi ipak promijeniti 5. i 6. strofu, jer su odveć slobodne, i to 1. i 2. stih pete, te 3. i 4. šeste. – 2. Vrijedan je poseban osvrt Gundulića na osebujni karakter janjičara sadržan u strofama 3–46. – 3. Ne usuđujući se potpisani reći, da bi bilješka 13 bila netočna, ali mora kazati, da mu se takva čini, ukoliko se odnosi na postanak janjičara, koji su osnovani na muslimanskoj vjeri, pa se razumije, da nisu bili osnovani od početka kršćanstva. – 4. Isto se tako čini netočna bilješka br. 21, jer se potpisanome čini, da je Osman htio uzeti za primjer Aleksandra Velikoga i Sulejmana II., a ne posljednjega i Sulejmana I., kako misli komentator. – 5. U kvartinama 27. i 28. osjeća se maksima prožeta fatalizmom, ali u ustima turskim može proći«.

Drugo pjevanje. 1. »Govore (=vezira i ostalih) vodio je pisac vrlo umješno, a onaj vezirov, koji govori kao veliki politik, zaslužuje najveću pažnju, koliko god zamjerava maksimama, koje iznosi, pa bi ga zbog toga trebalo ublažiti. – 5.[40] Potpisanome se čini, da je u strofi 78.

[40] Ovdje i na svim drugim mjestima ispušteni brojevi Zamanje znače da sadrže samo prepričavanja sadržaja ili posve neznačajnu opasku.

rečeno *car* mjesto *knez*, jer pisac u strofi 82. daje naslov cara suverenima Rusije. – 6. Strofa 88. ne podudara se sa idućima, jer dok se u prvoj govori o više žena, u idućima se ograničuje na izbor jedne. – 7. U kvartini 97. čini se, da bi bolje pristajalo *tvoja* mjesto *vaša*, jer se ne podudara s tri stiha, koji dolaze, a posebno sa zadnjim od ovih. – 9. U kvartini 49. stih 4. trebalo bi reći *osliepi* mjesto *oliepi*. – 10. U kvartini 113. stih 3. morao bi se reći *čuva* mjesto *čuvaj*. – 11. U kvartini 125. stih 2., kako se čini, trebalo bi stajati *iznaći* mjesto *iznać se*.«

Treće pjevanje. 1. ...»Treba reći samo, da kvartina 71. te 75. i 76. sadrže dražesne izraze istog onog osjećaja Tassova u 'Gerusalemme liberata', kad se spominje oholost čovjeka, koji bi htio biti besmrtan. – 2. Čini se da bi u kvartini 56. stih 4. riječ *miestoje* morala biti napisana *miestoe*, da bi se dobila riječ od dva sloga kako metar traži...«

Četvrto pjevanje. 6. U strofi 22. stih 3. čini se, da bi trebalo da bude *omalo* mjesto *malo*, iako može stati i *malo*.

Peto pjevanje. 1. Neograničene su ljepote ovog pjevanja, a početak njegov to dokazuje, kako je pjesnik pokazao u strofama 1.–13., gdje patetičkim stihom uspoređuje brojnu armiju Osmanovu s onom Kserksovom.

Časni opat Zamanja preveo je na latinski prolaz ambasadora preko polja, posuta nepokopanim kostima. – 2. Kvartina 14. i iduće, pjesnik govori o Krunoslavi, o njezinu ratničkom odgoju, o njezinoj naklonosti prema Korevskome i nježnome slijedu svoga ljubavnika. Ovaj je dio dostojan najvećih poema, pa se potpisanome čini, da sadrži nepristupačne ljepote (»innacessibili bellezze«). – 5. Oružje i štit koliko *Krunoslave* kao i *Sokolice* izraženi čudesno u kvartinama 77.–82. – 6. Jedan od najljepših dijelova poeme je sigurno opis dvoboja između Krunoslave i Sokolice, što počinje strofom 106., te ima nedostižnih ljepota. – 8. U kvartini 132. pjesnik se služio riječi *usobihti* mjesto *siudiobihti*, ili kako je lošje napisano, *scudiobihti*, ali po današnjem smislu druga bi riječ odgovarala, premda na drugom mjestu glagolu *uset* pripada ovo značenje.

Šesto pjevanje. 1. Vrlo je lijepa jadikovka Krunoslave; epizoda pastira, kojega ona čuje pjevati u šumi, izaziva u zaljubljenoj dražesni plač prisiljavajući, da usporedi svoje nevolje sa srećom pastira. Posebno treba istaknuti prve strofe pjevanja. 3. Komentator je primijetio, da su neke strofe jednake živahnosti i stalnoj dražesti poeme, a za druge sumnja, da su one unijete, što je označio zvjezdicom. Međutim, nema razloga sumnjati u to, da su one Gundulićeve, jer nema nikakva znaka za protivno. – 4. Možda bi trebala još koja bilješka za izraze ovog pjevanja. – 5. U kvartini 65. stih 2. čini se, da bi trebalo reći *ugarskoj u haljini* mjesto *u ugarskoj u haljini*.

Sedmo pjevanje. 1.–7. Zamanja hvali neke strofe i govori o čemu rade. – 8. I u ovom pjevanju ima nekoliko strofa, za koje se misli da su ubačene, a komentator drži, da nemaju one Gundulićeve izražajne

snage. Kako se to spominje samo u bilješkama (a nema dokaza!), trebalo bi dignuti zvjezdice i ostaviti sve označene strofe. Samo u strofu 22., gdje se ponavlja ljepše ono, što je razvučeno kazano u 10., može se posumnjati u ovu posljednju, da je od druge ruke, a ne od Gundulića, pa bi se zbog toga mogla ispustiti. – 9. U ovom pjevanju ima mnogo učenih i korisnih bilježaka, ali bi ipak trebalo kvartine 100. i 107. komentirati. – 10. U kvartini 105. stih 1. čini se, da bi se moralo reći *Filip* mjesto *Filipa* zbog pravilnosti stiha.

Osmo pjevanje. 1.–5. Govori o ljepotama pojedinih dijelova pjevanja. – 6. U kvartini 67. do 74. zaključno čudesno je prikazan osjećaj Tassov: cogliam d'amor la rosa i t. d.[41] – 7. Odveć je patetičan govor sinova Đurđa Brankovića upućen majci (str. 121–125). – 8. Isto je patetičan plač Sunčaničina oca, kad je ona bila oteta (kvart. 154–163 zaključno). – 9. Trebalo bi kvartinu 20. kao i 32.–35. protumačiti bilješkama. – 10. I u ovom pjevanju u početku ima nekoliko strofa, za koje se misli, da su ubačene, u kojima se ne osjeća poznata toplina piščeva, ali se usprkos tome ne može stalno reći, da su nadodate, pa ih treba ostaviti bez ikakve zvjezdice. – 11. U kvartini 107. stih 3. trebalo bi izbaciti vezu *i*, da bi stih imao 8 slogova, ako se ne će da stih bude drukčiji.«

Deveto pjevanje. 1.–8. Zamanja ističe ljepotu pojedinih strofa, te na kraju kaže: »Deveto se pjevanje drži jednim od najljepših, pa je potpisani, zatečen dijelovima njegovim, nastojao kako je bolje mogao da ga dade u »versi sciolti« (v. alegat D. ove recenzije)«[42]

Deseto pjevanje. 1.–5. Zamanja spominje ljepotu pojedinih strofa. – 6. Kvartina 131. drži da je umetnuta, ali kako je ona prilično dobra, trebalo bi je ostaviti bez oznake.

Jedanaesto pjevanje. »1. Vrlo je lijep i oštrouman opis slika u varšavskoj palači, te se čini, da je pjesnik imitirao glavne slike, koje je Tasso opisao na vratima Armidine palače[43] (v. strofe 16, 19, 20, 24, 60, 61, 62, 68, 77, 78, 81, 82, i 83)«. – 2.–10. Govori se općenito, kako su neka mjesta pjevanja lijepa, tako na primjer sukob dviju vojska. – 11. Neugodno ipak djeluje u ovom pjevanju što je govor ambasadora predug. – 12. Trebalo bi da su bilješke opširnije u ovom pjevanju, jer ima odlomaka, koje je bez tumačenja teško razumjeti. – 13. U kvartini 16. stih 3. ili bi bilo bolje ispustiti kopulu na početku ili napisati riječ hoch (= hoć) bez *h* zbog elizije. – 14. U kvartini 187. stih 4. trebalo bi riječ *keliti* zbog stiha svesti na dva sloga.«

Dvanaesto pjevanje. 1.–7. ističe ljepote pojedinog dijela, u br. 6. kaže, da bi kvart. 105. ispustili, jer preveć strši. – 8. Ovo je pje-

[41] To je stih iz Tassova »La Gerusalemme liberata«.

[42] Ne donosimo taj prijevod, jer držimo da Zamanja svojim prijevodom na talijanski ipak nije ništa naročito dao. Zamanja može ući u hrvatsku književnost ne samo kao jedan od prvih recenzenata Gundulićeva O s m a n a, već i kao djelomični prevodilac O s m a n a.

[43] Zamanja ima na umu Tassovu »Gerusaleme liberata«, XVI. pjevanje.

vanje puno izražajnosti, ali se čini, da prema kraju pomalo opada i da se ne nastavlja onom snagom, koja bi trebala za tako strašan sadržaj. – 9. U kvart. 42. stih 3. možda bi mjeto *luka oghgnenoga* bolje bilo *luka gliubienoga*, kako stoji u nekom drugom prijepisu. – 10. U kvart. 116. stih 3. čini se, da se čita u nekim primjercima, da bi trebalo reći »*Korevskog slizzi opakom*« mjesto »O Korevskog«, jer je Krunoslava govorila protiv vlastitog ljubavnika. – 11. Isto bi tako bilo bolje u kvartini koja dolazi iza stiha 4. *nu u tamnizi, u dno pakla* mjesto *u tamnizi na dno pakla.*

Trinaesto pjevanje. 4. Ovo je pjevanje kraće od ostalih, te se čini i manje jako ... Ovo je pjevanje vrlo dobro preveo (na talijanski) u slobodnom stihu gubernijalni sekretar Cattani, koji je ostvario sve ljepote ostavši vjeran originalu.[44]

Četrnaesto pjevanje. Zamanja spominje, da je ono Pjerka Ignacija Sorkočevića. – 5. G. Sorkočević je u ovom pjevanju vrlo dobro izrazio koliko bol Sunčanice, toliko uzbuđenost Krunoslave, pa se ne bi željelo negoli malo više duše i slobode u načinu govora srcu.

Jedan dio ovog pjevanja preveo je u slobodnom stihu učeni Fr. Appendini u svojoj Povijesti Dubrovnika. Stihovi 2 (=knjiga), str. 266. i 267., gdje je i djelomični prijevod opata Zamanje na latinskom.[45]

Petnaesto pjevanje. ... »Pjevanje je Sorkočevićevo sastavljeno s velikom vještinom«; Zamanja hvali i razne kvartine (1.–8.). – 9. U kvart. 17. stih 2. bilo bi bolje *neghse slavi* mjesto *nego slovi.* – 10. U kvartini 83. stih 3. slovo *s* s apostrofom prije riječi *cesnu* ne zna se, zašto je napisano. – 11. U kvart. 85. stih 4. čini se, da nedostaje spona između riječi *silli snasi.*

Dolazi u 16. pjevanju i u daljima opis brojnih događaja u Carigradu zbog odluke sultana, da premjesti sjedište u Aziju. Zbog toga se čini, da bi sastanak đemona u 13. pjevanju odgovarao bolje *poslije* dvije ljubavne epizode u 14. i 15. pjevanju. Zamanja se poziva na sami predgovor (Markovićev) i vijest o *Osmanu* kod Appendinija u II. svesku povijesti Dubrovnika.[46]

Šesnaesto pjevanje. 1. Odveć su gorljive maksime pobunjenika, iako su one ublažene u govoru njihova poglavice, koji je vjeran sultanu.

Čini se, da ovo pjevanje nije tako lijepo kao ostala, ali usprkos tome i u njemu ima ljepota, koje nisu obične.

Sedamnaesto pjevanje. 1.–4. Zamanja spominje neka mjesta osobito lijepa. – 5. U kvartini 31. stih 2. treba reći *tve zarstvo*, a ne *tvoje zarstvo*, jer bi stih iznosio 9 slogova. – 6. U kvartini 127. stih 1. trebalo

[44] Ovdje se srećemo prvi put na ovome poslu sa gub. tajnikom Cattanijem, koji je inače bio poznat, ali kao prevodilac ne.

[45] Usp. Fr. Appendini, Notizie istorico-critiche II. str. 266–268, gdje je prijevod Appendinijev jednog dijela ovog pjevanja Sorkočevićeva; u istoj je knjizi, str. 265–6, dio prijevoda V. pjevanja Brne Zamanje na latinski.

[46] Appendini, Notizie, II, 264.

bi reći *kros–to*, a ne kros–scto. – 7. Kvartinu 153. trebalo bi ispustiti ili popraviti na neki način, da bi se ublažio brutalni smisao njezin. – 8. Isto bi se moralo učiniti i sa strofama 178. i 182., koje sadrže slične maksime, koliko god su one u ustima pobunjenika željnih vlasti.

Osamnaesto pjevanje. 1.–6. Spominje ljepote raznih strofa i odlomaka.

Devetnaesto pjevanje. 3. . . . Mora se primijetiti, da se razne kvartine ponavljaju iz dvoboja Sokolice i Krunoslave, pa bi bilo potrebno ispustiti neke s istim motivom, što bi mogao izvršiti (Pjerko) Sorkočević–Crijević, koji je istog mišljenja. – 7. U kvart. 32. stih 2. trebalo bi reći *dae napalla*, a ne *daje napalla* zbog osam slogova.

Dvadeseto pjevanje. 2. U kvart. 59. čini se, da bi se moralo kazati *Chieselbasciu* i *Chieselbasce* umjesto *Chieselbascia*, jer smisao traži akuzativ, a ne nominativ. – 5. U kvart. 106. stih 3. morao bi se kazati *Da u scivotmuse ime sveti*, jer bi drukčije stih imao 9 slogova.[47]

Prilozi. Zamanja u svome elaboratu govori o prilozima A, B, C, D. Prije nego prijeđemo na njegove *opće primjedbe* i *zaključak*, moramo se upoznati s tim prilozima, jer se njegov zaključak osniva i na njima.

Prilog A. U ovome prilogu M. Ks. Zamanja donosi nekoliko stranica pod naslovom »Prefazione che viene proposta per l'Osmanide scritta dal sr. Pietro di Sorgo Cerva«. Ovaj je predgovor dakle napisao Pjerko Sorkočević i to u stihovima (dubrovačkim pravopisom), kojih ima 340. U tim se stihovima ukratko iznosi ovo: Iako je vrijeme manje od dva stoljeća stavilo pjesmu Gundulićevu (=Osmana) u zaborav, ipak je ona zbog važnosti događaja omiljela u slavenskom svijetu (donosim današnjim pravopisom):

I slovinskiem koe vilami
Nad sve ine omiliše,
Da pjesniku svojim rukami
Od lovora vijenac sviše,

dok je drukčije kod kuće:

U domaćoj koe zabiti
Izostaše skrovne u prahu
Ko na svjetlost za iziti
Da ufanje već neimahu.

[47] Usp. Stari pisci hrvatski, IX³, str. 561, stih 423 i bilješka na istoj stranici, iz kojih se vidi, da je taj stih bio u svim prijepisima jednak, kakav je i kod recenzenta, pa je M. Ks. Zamanja to predložio baš zbog većeg broja slogova. Kako stih stvarno ima deset slogova, možda je recenzent prva dva sloga čitao kao jedan, šesti i sedmi kao jedan; na pr. Da-u život mu se-ime sveti.

Zbog toga su ljudi pronašli tisak »da vremena zubi štetni – ne budu ih vik smrviti«, pa se te knjige ostavljaju »pozniem unucima«. Dalje govori, kako je Ivan Luka Volantić, podtajnik »dubrovačke negda vlasti«, zaslužan, da pjesmi nije »ures poharan«. Volantić je usporedbama sa starim rukopisima *Osmana* dotjerivao.

Er ko skrati, a ko izmijeni,
Ko različnu riječ postavi
Čim spjevaoca sveg žuđeni
Rukopis se vîk ne objavi.

Kako je Volantić naglo umro, »da ovo pjenje ne izgine«

Tijem Gundulić koja osnova
Meni utišti dovršiti
I pjevanja sva djedova
S pritješteniem proglasiti.

Kako su nestala dva srednja pjevanja, »smiona«, »misao« njega (Sorkočevića) uhvati, da odgonetne, što je pjesnik htio kazati. Da se ne bi mislilo, da je u dva njegova pjevanja nešto novo, Sorkočević izjavljuje: »Er što u pjenja dva se izreklo – sve iz prvoga vira ishodi – čim je iz prednjih pjesnij isteklo – kâ Gundulić sam porodi . . .« Dalje veliča Gundulića pa spominje Sunčanicu, Krunoslavu, Sokolicu, odnosno ono, što bi dva izgubljena pjevanja mogla sadržavati. On ne zna, zašto tih dvaju pjevanja nema, dapače uvjeren je, da je pjesnik

. . . Podobno vrijeme imo je
Za smišljeno svršit pjenje
Nit odmjenu čiju isko je
Toli dugo kroz krćenje.

»Dakle on svrši dvaet pjevanja – nit propusti koga, al' skrati . . .« Ističe »Suze sina razmetnoga«, koje su zanijele »inostrana razumnika« »da slovienskieh vrh pjesnika – kraljem ga je okrunio . . .« Spominje zatim ostala njegova djela, ponavlja ponovo, da je Gundulić svih 20 pjevanja spjevao, a da su sva propala u trešnji. Na kraju spominje da mu je Gundulić »svojta materina«.

Prilog B. Ovaj prilog nosi naslov »Brevi notizie dell' ortografia illirico–ragusea del p. Marcovich«, dakle je Zamanja uzeo u pretres pravopis Ambroza Markovića. U njemu se kaže: »Najslavniji dubrovački pisci, koji su pisali svojim ilirskim dijalektom glasovima ili znakovima talijanskim, uvijek su pazili, da sačuvaju tim glasovima njihov zvuk, snagu i vrijednost, koje one imaju u svojoj prirodi. Onaj, koji pozna talijanski alfabet, bio on Hrvat (»Ilirico«) ili Talijan, ili bilo koji stranac, može lako i na prvi pogled, pa bez ikakva učenja čitati i

izgovarati ilirske riječi. Zbog toga, najmanje tamo u XV. st. do danas, pisci nisu nikad prihvatili, da u svojim spisima upotrebljavaju latin. slovo *X*, koje zadržavajući svoj prirodni zvuk, ne može imati mjesta u ilirskom narječju. Nisu se htjeli služiti, da ne bi mijenjali njegovu vrijednost i njegov obični zvuk, da ne bi bili prisiljeni promijeniti njegovo ime, pa mjesto *ixe* zvati *sce*, kako je to slovo zvato od većine dalmatinskih pisaca, pa zbog toga proizlazi, da griješe u izgovoru svi oni koji nisu znali za te promjene.

Zbog istih razloga nisu htjeli promijeniti dubrovački pisci prirodnu vrijednost i zvuk glasova *c* i *z* i t. d., da bi se ilirske riječi *xitnica* granejo, *carv* verme, *zemglja* terra, koje napisane pravopisom dubrovačkim: *scitniza* granajo, *zarv* verme, *semglja* terra može svatko lagano pročitati i izgovoriti. Dalmatinski pisci izvrću zvuk i mijenjaju vrijednost glasova. Pogledajmo malo slovo *c:* oni razlikuju obični *c* od *ç* diftonga. Prvi zovu *za, ze* kao *car* imperatore, *celov* bacio i t. d., a drugo *ce, cjo* kao *cas* onore, *cemer* veleno, *cjovjek* uomo. Dubrovački pisci kao ljubitelji čistoga i jasnoga ne čine tako. Oni slovu *c* jednako kao i drugim slovima alfabeta daju prirodnu vrijednost... Istina je, da dubrovački pisci razlikuju *s* okruglo od *ſ* kurzivnoga. Prvo izgovaraju oštrim zvukom, a drugo slatkim zvukom. Primjer za *s* : *sam* solo, *slovo* lettera, *slados* dolcezza. Primjer za *ſ* : *ſemglja* terra, *ſlato* oro, *ſcena* donna. Ovo ne će smetati nikome, koji pozna talijanski alfabet, jer i Talijani imaju tu razliku, kao na primjer *sono, sano, suberto* i t. d. ili *uso, preso, naso* i t. d. Dosljedno tome Dubrovčani nemaju potrebe mijenjati ime slova *x* u *sce*, niti upotrebljavati slavenske *z, sc* i uvoditi u talijanski alfabet tuđe slovo...

Dubrovčani dopuštaju dvostruki (različiti) zvuk slova *z* kao i Talijani, koji se služe slovom *z* za riječ *Zora*, kao i označiti ovaj glas *zappa*... tako Dubrovčani slatkim zvukom izgovaraju riječ *Zora* Aurora, a oštrim zvukom izgovaraju *zarizza* imperatrice, *zviet* fiore. Ne može se nijekati, da se Stulli (Joakim) u sastavljanju svojih rječnika udaljio od pravopisa svih svojih poznatih sunarodnjaka (misli Dubrovčana), ali valja zabilježiti, da to nije učinio po ličnom izboru, kako sam kaže u svom djelu. Osim toga treba napomenuti, da se Stulli nije borio protiv hrvatskih pisaca u Dalmaciji, ali je prigrlio ovaj pravopis, koji isključuje njihov *y* i *z*, *sc* te umjesto *ç* upotrebljuje *cs*, na primjer *csisto, csovjek, Dubrovcsanin* mjesto pisanja po dalmatinsku *çisto, çovjek, Dubrovçanin.*[47a]

Prilog C. U ovom je prilogu Zamanja ispisao, što donosi Serafin Crijević u knjizi »De viris illustribus Ragusinis« i Đuro Ferić u »Ragusini

[47a] Iako Zamanja nije želio govoriti o pravopisu, ipak je progovorio u obranu dubrovačkog. Treba znati, da je nekoliko godina prije (1820) u Zadru radila komisija, koja je propisala »dalmatinski« pravopis, koji je odmah postao kamen smutnje zbog rivalstva s dubrovačkim, a pogotovu kasnije poslije početka Hrvatskog (ilirskog) narodnog preporoda (1835). – Za pravopisna pitanja usp. T. Maretić. Istorija hrvatskoga pravopisa latinskim slovima, Djela Jugosl. akad., knj. IX, Zagreb 1889, posebno str. 336–340, 348 i d.

Elogia Epigramma« o Gunduliću. Na kraju Zamanja piše: »Per estratto conforme ricavato da un'altro esemplare dell'Osmanide, con cui venne confrontato quello sottomesso all'Eccel. Governo della Dalmazia«, dakle Zamanja je imao kod sebe neki drugi prijepis *Osmana*, pa je usporedio svoj prijepis s onim, koji je bio predložen (Markovićev) guberniju u Zadru. Znači da su Martecchini-Marković poslali vlasti *jedan* primjerak.

Na kraju cijelog rukopisa Zamanjina na str. 37–51 donosi svoj prijevod IX. pjevanja *Osmana*, te tumači neka imena (Sokolica, Vladislav i dr.).

M. Ks. Zamanja nastavlja svoju recenziju, koju je prekidao spominjanjem priloga:

OPĆE PRIMJEDBE

»Ako se osvrnemo na tok poeme, moglo bi se reći, da je glavni junak zaboravljen (»transcurato«) od III. do XVII. pjevanja, u kome Gundulić počinje opet govoriti o Osmanu.

Vrlo lijepe sporedne radnje, koje sačinjavaju srednja pjevanja, a koja Gundulić dobro obrađuje, popravljaju djelomično pogrešku, koja je prije spomenuta.

Čini se, da je Gundulić proučio Tassa, da bi ga mogao imitirati na mnogim mjestima, pa mislim, da je dobro uspio u raznim opisima uzetim od slavnoga epika. Isto tako i sastanak demona u 13. pjevanju po današnjoj podjeli uzet je vjerovatno od Tassa. Nikakvu ideju nije Gundulić mogao primiti od Miltona, koji je pisao nekoliko godina poslije Gundulićeve smrti.[48]

Može se primijetiti, da je Gundulić u *Osmanu* upadao u manje pogreške važne za »Gerusalemme liberata«, a sastoje se u vrlo čestoj igri riječi, što se mora pripisati 16. stoljeću.[49]

Jezik je čist i nenamješten; stih uvijek harmoničan i tečan; prema svim gledištima Gundulić se može držati jednim od klasika, koji služe na čast svojoj domovini.

Neki odlomci ove poeme sretno su prevedeni u slobodnom stihu od cijenjenoga dra Jakšića, c. k. vladina savjetnika za Dalmaciju, čime nas je već upoznao »Giornale letterario« di Treviso.[50]

[48] Ivan Gundulić je umro 1638., John Milton (1608–1674) svoj »Izgubljeni raj« završio je 1663., a tiskan je 1667. Samo bih naglasio da G. nije proučavao Tassa, da bi ga mogao imitirati, već je to znanje posljedica učenja u školi i privatnog zanimanja za »Gerusalemme liberata« (Stari pisci hrvatski, IX², str. 18).

[49] U svom talijanskom tekstu Zamanja govori o »piccioli difetti«, koji se sastoje »in troppo frequenti giuochi di parole«. Očito je, da je M. Zamanja mislio sečentizam, marinizam, svakako kićeno izražavanje u književnosti, koje se ispoljavalo u gomilanju riječi.

[50] Usp. J. R a v l i ć. Prvi prijevod »Osmana« (1827), primljeno u Jugosl. akademiji za štampanje. Iz ovoga se vidi, da je Nikola Jakšić počeo prevoditi djelo prije štam-

Takvi odlomci skupa s onima, koji su nedavno objavljeni u Storia di Ragusa napisanoj od Franje Appendinija, pobudili su užitak, a divili su im se i književnici, te nas sve to uvjerava, da cijela poema zaslužuje, da bude poznata, kao i to, da bude prevedena od nekoga slavnog pjesnika našeg stoljeća. Ta je slava možda rezervirana vrlo učenom opatu Galjufu, dostojnome sugrađaninu Gundulićevu, koji je otrag nekoliko godina objavio tu misao i koji ima rijedak dar improvizacije, čak i u latinskim stihovima, koji nisu manje vrijedni od klasika zlatnoga stoljeća.«[51]

ZAKLJUČAK

»U vezi sa skromnim primjedbama poemi, koje se odnose na samu radnju i na jezik, potpisanome (=M. Ks. Zamanja) se čini, da bi ovo djelo zaslužilo da se tiska, kad bi se popravili neki odveć slobodni izrazi ili koji nisu u duhu sadašnjosti (=»quando pero fossero castigate alcune espressioni che sono troppo libere, o che non combinano coi tempi presenti«).[52]

Bilo bi beskorisno analizirati sve dijelove, koje bi trebalo preinačiti; zbog toga nije ni pisana ova recenzija. Ali ako se nađe zgodno da se ispita, koje bi preinake došle u obzir u duhu ovog prijedloga, potpisani je mišljenja, da to učine Fr. Appendini, Pjerko Sorkočević–Crijević i dr. Đuro Hidža iz Dubrovnika, svi vrlo upućeni u povijest i jezik ilirski, da bi oni predložili, koje bi ispravke trebalo izvesti. Za podlogu njihova rada neka im posluže primjedbe članova sadašnje komisije i neizdani članak o *Osmanu* od Appendinija. To bi trebalo učiniti utoliko prije, jer bi se od spomenutih mogle u isto vrijeme dobiti potrebne

panja I. izdanja »Osmana« (1826), što znači, da ga je prevodio po nekom prijepisu, koji je bio u Zadru. Da nije to onaj prijepis, koji je Zamanja donio sa sobom iz Dubrovnika?

[51] M. Ks. Zamanja pisao je prema sjećanju, pa se knjiga Fr. Appendinija, o kojoj misli, zvala »Notizie istorico-critiche«, kako ih je točno naveo M. Šantić. Što se tiče prijevoda Osmana, dosad nismo znali, da je i Zamanja bio prevodilac Osmana kao i Cattani. Poslije I. izdanja na hrvatskome (1826), poznata su nam dva prijevoda Osmana na talijanski, i to onaj Jakšićev iz god. 1827. i M. Vidovića iz god. 1838. – Marko Faustin Galjuf (1765–1834) – vjerujemo, da je njega mislio M. Ks. Zamanja, jer je on onaj improvizator, o kome je spomenuto kazao – namjeravao je prevesti »Osmana«. Kako znamo, Galjuf je u istinu namjeravao prevesti Osmana na latinski, što vidimo iz pisma, koje je iz Genove 7. III. 1821. pisao Antunu Kaznačiću. O tome usp. Stari pisci Hrvatski, IX[3], str. 94. – Za M. F. Galjufa usp. J. Ravlić, O hrvat. narodnoj pjesmi »Sidila moma kraj mora«, Zbornik za narodni život i običaje, knj. 38, str. 235 i d., gdje je navedena i važnija literatura.

[52] Riječi »alcune espressioni che sono troppo libere, o che non combinano coi tempi presenti« mogu da znače i ono, što je već Zamanja kazao o Francuzima (v. bilj. 39), što je već rekao Šantić. Te riječi mogu značiti i drugo, nešto šire, jer su neodređene.

bilješke i razjašnjenja za pojedine dijelove. Isto tako mogli bi se od njih dobiti i neki ispravci stihova, u kojima se vidi, da im nešto nedostaje, zbog slaba znanja prepisivačeva, koji je predložio primjerak cenzuri vlade.[53]

Potpisani drži, da ne treba (više, poslije priloga B. op. J. R.) govoriti o pravopisu Gundulićevu, ali ne želeći zagovarati njegov u usporedbi s bilo kojim, koji se upotrebljava u Dalmaciji, treba primijetiti, da pravopis u novom prijepisu ne treba mijenjati bez štete po harmoniju stiha, kako se čini i Sorkočeviću–Crijeviću, kojega treba pitati za savjet, jer je upućen u hrvatski jezik više od ikojega drugoga i jer je on ukrasio *Osmana* dvama nestalim pjevanjima i tumače njima svakome pjevanju. Priložen je prilog *B* u obranu Gundulićeva pravopisa, koji je upotrebljavao Đurđević (Ignjat; op. J. R.) i drugi veliki dubrovački pisci.

Prilaže se pod *C* izvod iz onoga, što je rekao o Guduliću poznati sugrađanin Serafin Crijević, a pod *D* prijevod IX. pjevanja.

Nedostatak (vremena) i službeni posao potpisanoga ne dopuštaju mu, da se šire upusti u ispitivanje predmeta, za koji je zadužen; zbog toga se on poziva na jedinoga restauratora *Osmana*, Pjerka Sorkočevića-Crijevića, koji potječe s majčine strane od Ivana Gundulića, od kojega je jednako potomak i potpisani od grana triju drugih vlasteoskih obitelji Kaboga, Gedaldi i Saraka.

Zadar, 10. svibnja 1824.

Mate Ksaver Zamanja, m. p.«[54]

[53] Ma kako Zamanja predložio razne izmjene nije htio na sebe uzeti odgovornost, što bi trebalo »popravljati«, smatrajući sebe, Šantića i Stefanija ne sasvim kompetentnima. Prijedlog Zamanjin, da se uzme nova komisija, t. j. Fr. M. Appendinija, jer je pisao o Dubrovniku, Petra Sorkočevića Cervu, koji je nadopunio (XIV. i XV. pjev.) O s m a n a, Đura Hidžu, koji je bio dubrovački liječnik i pjesnik, znači usto nepovjerenje Ambrozu Markoviću, što je on i otvoreno kazao. Zamanja je prema svemu ovome bio u taboru onih, koji su bili protiv Markovićeva posla, u kome je kolu bio i Fr. M. Appendini. Poznajući situaciju dosta dobro, nije mi daleka misao, da su tu bili umiješani prsti Fr. M. Appendinija, koji je bio vrlo slavohlepan, pa je sebi htio sačuvati privilegij, da sam priredi I. izdanje O s m a n a na hrvatskome, iako nije perfektno vladao našim jezikom. Usp. J. R a v l i ć, Prvi prijevod O s m a n a, Građa Jugosl. akad. 28. – U isto vrijeme na temelju podatka Zamanjina, da je vladi poslat j e d a n primjerak prijepisa O s m a n a, možemo zaključiti, da su Marković-Martecchini, služeći se uredbom, koju smo naveli, poslali vladi u Zadar samo jedan primjerak O s m a n a.

[54] Zamanjina recenzija ima na vanjskoj strani naslov »Osservazioni sull' Osmanide del Gondola«. Druga je ruka nadodala pod tim »di Matteo Saverio de Zamagna da Ragusa assessore presso l'Intendenze di finanza della Dalmazia«. Na prvoj strani samog rukopisa piše: »Osservazioni sul Poema Illirico intitolato Osman di cui un esemplare e stato presentato alla Censura dell' Eccelso Governo«. – Rukopis ima str. 51 folio formata, pisan vjerojatno rukom samog Zamanje. Čuva se u Državnom arhivu u Zadru, Biblioteka: rukopisi, br. 28. – Zahvaljujem arhivisti Nikoli Čolaku, koji mi je pomogao pronaći neke od ovih rukopisa.

Kako smo vidjeli, Šantićeva recenzija nije datirana, dok Zamanjina ima nadnevak 10. V. 1824. Možda je Zamanjin izvještaj ipak bio prvi gotov, pa je svoj izvještaj Šantić poslao najkasnije do kraja kolovoza 1824.

Dobivši Braunizer oba izvještaja, on piše svoj na temelju njihovu, za predsjedništvo gubernija (N.ro 11/C, 17. svibnja 1825.), u kome se kaže (donosim sve, jer je važno):

»Cijenjenim dopisom predsjedništva od 5. lipnja 1823. br. 969. potpisanome je dostavljen rukopis (O s m a n) s 20 pjevanja i predgovorom franjevca Ambroza Markovića naredbom da ga dadem ispitati od dobro upućenih lica u hrvatskom jeziku, u kome je pisan, kao i u predmetu, koji obuhvata, te da o tome pribavim potanko mišljenje.«

»Da bi odgovorio toj dužnosti potpisani je izabrao (kao najpozvanije u tome) g. Matu Ksavera pl. Zamanju iz Dubrovnika, prisjednika Nadgledništva financija za Dalmaciju, i svjetovnog svećenika Matu Šantića, profesora dogmatike i suplenta poljodjelstva pri mjesnom ilirskom sjemeništu, kojima je sukcesivno i pojedinačno davan rukopis zbog ispitivanja i izrade zrela mišljenja.«

»Primivši od spomenutih različita i posebna mišljenja, koja ovdje prilažem, a kako je u listopadu 1824. ovdje iz Kotora došao kanonik Antun Rajmundo Stefani, tek imenovani profesor početaka logike, metafizike i etike u istom sjemeništu, poznat kao dobro upućen u hrvatski jezik i u predmet, našlo se zgodno čuti i njegovo mišljenje u prisutnosti drugih dvaju cenzora, koje se potpuno slaže s primjedbama profesora Šantića. Iz ovih mišljenja, koja se prilažu u originalu, rezultira:

»a) Ispitivanje cenzora odnosi se na stvaran razvoj poeme – na moralne sentence – na stil – na pravopis – na političke bilješke.«

»b) Šantić na str. 1. i 2. svojih primjedaba (da bolje protumači poemu) dao je podataka o predmetu djela i o životu Osmanovu.«

»c) Zamanja na str. 1., a Šantić na 6. svojih mišljenja drže, da predgovor Ambroza Markovića kao nepotpun ne zaslužuje tiskati i da bi bilo bolje da ga zamijeni onaj g. Petra Sorkočevića Crijevića, dodat u početku do 24. stranice.«

»d) Cenzori se jednodušno slažu, da ne treba mijenjati pravopis, jer jer se ovaj približava najviše od drugih starome 'ilirskome', a promjene bi štetno djelovale harmoniji stiha.«

»e) G. Zamanja, da bi dao primjerak vrijednosti ovog rukopisa, dodao je na str. 37. talijanski prijevod u slobodnom stihu (»versi sciolti«) pjevanja IX.«

»f) Sva se tri cenzora slažu, da se izda tiskom ovo uistinu klasično djelo svoje vrsti.«

»g) Između ostalog Zamanja u Zaključku svoga mišljenja (str. 20) nalazi djelo prikladnim za tisak, pod uvjetom, da budu osuđeni neki

izrazi odviše slobodni koji se ne slažu s današnjim vremenom. On je to pokazao u pj. XVI. str. 15. bilješka prva, pjev. XVII. str. 17, bilj. sedma i osma, pjev. XVIII. str. 17/2 bilješka prva, što je on preveo na talijanski i bilješke posebno priložene na listu na str. 22.«

»Prenijevši ukratko analizu primjedaba trojice cenzora, potpisani misli, da je potrebno dodati ove misli:

1. Nema nikakva dokumenta, iz kojega bi se vidjelo, da je bivši dubrovački senat bio zabranio izdanje ove poeme. Može se pretpostaviti, da je ova Republika kao vazalna Turskome carstvu morala imati političkih obzira, da dopusti tiskati neko djelo, u kome se uzdiže vrijednost Poljaka a potiskuje ona Turaka, njihovih zaštitnika. Pretpostavka se čini manje temeljitom, ako se prihvati mišljenje Serafina Crijevića (umro 1759), koji u svome neizdatom djelu *De viris illustribus Ragusinis*, piše, da se u Dubrovniku govorkalo, da su dva pjevanja zaplijenjena od vlasti, jer je autor *bez veće opreznosti u njih uvrstio junaštva Turaka.*

2. Da ovo djelo (kako opaža Fr. Appendini u svojim *Notizie storico-critiche di Ragusi*, T. II. C. 1, pag. 262), koliko god nije bez raznih mana, usprkos toga ima velikih ljepota razne vrste, i moralni i politički temelj, zbog kojega je pisac prije Miltona i Voltairea bio ubrajan od *ilirskih* književnika među prve pjesnike, a neizdani rukopis se već od jednog i pô stoljeća može naći po kulturnim gradovima Dalmacije, pa je u zadnje vrijeme, poneki prijepis ušao sa sjevera čak i u gradove Italije, gdje su mu se divili. Kako primjećuje Ivan Lovrić u svojim Osservazioni protiv Fortisa, ovo djelo ima visokih misli, lijepih stihova i prirodnih rima, čemu se divimo. Sve to mora činiti ponosnom ilirsku naciju, a napose njegovu domovinu (Dubrovnik), da je stvorila svoga Homera i, kako kaže Appendini na spomenutom mjestu, zbog svih drugih vrijednosti, kojima se divimo u Homera, Vergila, Tassa i Ariosta, te 'Osman' zaslužuje ime epske poeme.

3. Glavni razlozi, zbog kojih su Zamanja, Šantić i Stefani *ad c* mišljenja, da bi trebalo dati prednost predgovoru u 'versi sciolti' g. Sorkočevića–Crijevića zato: a) što je on proučavao u dubini djelo, jer je sastavio dva pjevanja (XIV, XV), da bi izvukao bitno iz utrobe povijesti, upotrebljujući uglavnom elemente piščeve i njegovih književnih oblika; b) jer se sastavljač drugog predgovora, franjevac Marković, obrazlažući razlog kasnog tiskanja djela, služio vrlo nepravednim izrazima na račun vojske Napoleonove, što je označeno crvenim na str. 4. i 5. spomenutog predgovora.

4. Da bi govor majke svrgnutoga Mustafe svom zetu Dautu u pjevanju XVII, kvartina 153. (objavljene na str. 22 primjedbama Zamanjinih u talijanskom prijevodu, te na str. 17 bilješka sedma) trebalo popraviti ili modificirati, da bi se barem smanjio brutalni smisao njezin, jer mu se čini, da je to autor izrazio s najviše opreza i blagosti, služeći se mitologijom; dapače u pjevanju IX (prevedenu na talijanski i priključenu str. 37. primjedaba Zamanjinih) da Gundulić slika kupanje junakinje Soko-

lice s dvanaest ratnih drugarica s mnogo više obzira na poštenje od onih, kojima Torquato Tasso u Oslobođenom Jeruzolimu opisuje kupanje i vladanje Armide.

5. Da slobodni izrazi, koji ne vode računa o sadašnjosti (priloženi str. 22 primjedaba Zamanjinih), budu odstranjeni, popravljeni i modificirani, kako se čita u njegovu Zaključku, str. 20, koje je autor dao u usta nevjernika, Turaka i odmetnika, prisiljavajući ih, da govore (kako se običava u tragedijama, povijesti, i t. d.), u suglasju s njihovim narodnostima, vjerama, običajima, obrazovanjem, obredima. Ti se izrazi razlikuju od onih, kojima nastupaju poljski junaci, slaveći poljskoga kraljevića Vladislava, sina Sigizmundova, koji je protagonista, junak. Zamanja predlaže, da se ti izrazi poprave, jer bi takvi osakatili, preinačili i učinili nesavršenim ovo odlično djelo (ocjenjivač Zamanja to spominje na str. 16 svojih primjedaba bilješka prva, str. 17 bilj. osma, i str. 19 bilj. 4). Zamanja opravdava prije spomenute slobodne izraze, jer je pisac želio točno navesti odnosne izraze i apsurdne maksime (svojstvene muslimanima onog vremena), stavljajući u opreku principe i sentence zdrave religijske i političke moralnosti i kršćanskoga obzira. To se čita u njegovim pjevanjima, posebno u čitavome zadnjemu, gdje vlada stalno moralni poticaj protiv ljudske oholosti, gdje se pisac bori protiv glavnih dogma Muhamedovih, te posebno u zadnjoj kvartini (možda s istaknutom gorljivosti), za koju cenzori Šantić i Stefani misle, da bi je trebalo odstraniti, toliko više, što nema uže veze s prethodnima, i što se ne nalazi u nekim rukopisima, kako oni primjećuju na str. 17. bilj. prva svojih primjedaba.

6. Napokon, koliko god se u ovom djelu opisivala pobuna Turaka protiv svog sultana, nisu ništa manje posijani u njemu moralni i politički osjećaji, koji téžē osudi volje puka, podržavaju legitimna prava vladara, i osvjetljuju privlačivost Osmana, kao turskog junaka, da bi u poređenju s turskima odskočili poljski junaci, puni plemenitih osjećaja napose oni princa Vladislava.

Zadar, 17. svibnja 1825.

Braunizer, (s. r.)
vladin savjetnik i
bivši direktor cenzure«.[54a]

Kako se vidi, Braunizer je posvetio dosta truda, da iz razbacanih primjedaba dvojice cenzora različita gledišta i obrazovanosti i na temelju razgovora sa svom trojicom stvori jedan referat. Svakako bi trebalo na temelju svih ovih primjedaba usporediti, što je promijenjeno ili izbačeno iz predloška rukopisa za prvo izdanje, jer koliko znamo za važnije stvari – sam je predgovor A. Markovića ostao, iako se tražilo, da se on zamijeni.[55] U ovom je referatu važno, što Braunizer nije pri-

[54a] DAZ: Biblioteka: rukopisi, br. 28.

[55] O tome ću uskoro posebno pisati, kad skupim sve podatke. (V. J. Ravlić, O prvom izdanju Osmana, str. 7–10, bilj. 16a).

hvatio Zamanjin prijedlog za obrazovanje druge komisije zbog uređenja teksta i komentara *Osmana;* što je oslabio Zamanjino mišljenje o mijenjanju nekih »preslobodnih« izraza, i time pomogao, da se ne intervenira u tekst, već da se štampa na temelju ispisa Ambroza Markovića. koji se svakako temelji na Volantićevim kritičkim gledištima. Što je najvažnije, ne prihvaćajući obrazovanje druge komisije, omogućio je, da se *Osman* odmah tiska.

Dalmatinski je gubernij vjerojatno spomenuti Braunizerov elaborat poslao u Beč. Kažem vjerojatno, jer nije drugi pronađen. Karakteristično je, da se dosta brzo to činilo, jer je gubernij već 3. lipnja 1825. br. 722 poslao taj izvještaj u Beč, s ostalim prilozima (i rukopisom).[56]

Bečka cenzura na taj izvještaj šalje svoje rješenje 17. kolovoza 1825. (s potpisom Sedlnitzkoga) na adresu: ... »k. k. dalmatinskom zemaljskom presidijumu u Zadru«, s ovim sadržajem:

Kako je k. k. dalmatinski zemaljski presidij, kao i tamošnje niže ustanove, izjavio, da je sadržaj spomenute junačke poeme posvema bezopasan, dvorska i državna kancelarija našla je, da nema ništa (kazati) protiv tiskanja ove junačke poeme, kad su zemaljske vlasti utvrdile duh, što u današnjim međusobnim odnosima ne može izazvati nikakvu štetu.

Slažući se s ovim pogledom k. k. tajna dvorska i državna kancelarija nema ništa protiv tiskanja rukopisa, poslije prijedloga Zemaljskog presidija da se odobri.[57]

Kako se vidi, prijedlog, da se dopusti tiskanje *Osmana,* datiran je u Zadru 3. lipnja 1825., u Beču je riješen 17. kolovoza iste godine, a već 1. rujna 1825. pod br. 1144/p, guverner T o m a š i ć piše na adresu Trombe,[58] vjerojatno okružnog komesara, te mu šalje odluku: »Vrhovni dikasterij policije svojim dopisom 17. kolovoza t. g. dostojao se dati dopuštenje za štampanje junačke poeme nazvane 'Osman' s predgovorom g. pl. Sorkočevića-Crijevića«.

»Vaše gospodstvo će biti toliko uslužno, da s ovom odlukom upozna tiskara Martecchini u svezi s njegovim čestim molbama, da bi mogao poduzeti potrebite mjere za stavljanje u tisak spomenutog djela prema propisima današnjih zakona o štampi.

1. IX. 1825. Tomašić«, s. r.[59]

U ovom rješenju je najvažnije. što je odobren predgovor samoga Pjerka Sorkočevića; to znači, da nije onaj Markovićev, dok o svim drugim zamjerkama nema govora.

[56] To razabiramo po odluci iz Beča, kojom se dopušta tiskanje »Osmana« 17. VIII. 1825. DAZ: Biblioteka, rukopisi br. 28.

[57] DAZ: Biblioteka, isto mjesto, spis od 17. VIII. 1825.

[58] Tromba je prezime, koje dolazi u Dubrovniku u XVIII. st., pa evo i početkom XIX. Vjerojatno je ovaj Tromba bio komesar okružnog poglavarstva, kad ga guverner službeno obavješćuje, zbog odsutnosti poglavara.

[59] DAZ: Biblioteka, isto mjesto, spis br. 1144/p od 1. IX. 1825.

Svakako se može utvrditi, da je Martecchini u Dubrovniku odlukom od 1. rujna 1825. dobio p r v u obavijest, koja je došla s nadležnog mjesta, da se *Osman može tiskati.* Znamo, da to nije išlo brzo. Kako nam je poznato, *prvu* molbu Martecchinijevu poslalo je Okružno poglavarstvo iz Dubrovnika 14. kolovoza 1821., pa otada, s raznim peripetijama, koje sve ne možemo doznati,[60] evo, 1. rujna 1825. došla je konačno definitivna dozvola, da se »Osman« može tiskati. Prema tome, ako računamo, otkad je Martecchini poslao prvu svoju molbu, pa do konačnog rješenja, koje će biti Martecchini primio oko polovine rujna 1825., proteklo je č e t i r i g o d i n e i mjesec i po dana.

3. O recenzijama i njihovu značenju

Nakon ovoga morali bismo usporediti obje recenzije, da bismo vidjeli njihov kvalitet i u zaključku nešto kazali o njihovim piscima, odnosno o svemu sa gledišta naše historije književnosti. Kod ovoga ne smijemo mimoići Braunizerovo mišljenje, koje je nastalo na temelju obiju recenzija; ono je stvarno najviše odlučilo, jer to se mišljenje dostavilo Markoviću i Martecchiniju.

Kako je ovoj radnji glavni zadatak, da nas upozna s austrijskim propisima za ocjenjivanje knjiga i rukopisa i recenzijama za I. izdanje *Osmana* (1826), ne ćemo ovdje iznositi pojedinosti mišljenja recenzenata, niti ono što je stvarno provedeno kod I. izdanja *Osmana.* To će biti sadržaj posebne radnje, koja će morati da nas o tome obavijesti.

a) M. Š a n t i ć u svojoj recenziji (v. br. 2 ove rasprave) upozorio je na Markovićeve riječi o Napoleonu i njegovoj vojsci u Dubrovniku i tražio, da se one izbace, a Körbler je za to znao. Tražeći što je Šantić inkriminirao, kao i dokaz Körblerovim riječima, pronašli smo spomenuti prijepis u Knjižnici Male braće u Dubrovniku. Danas rukopis, za koji Körbler misli, da je autograf Ambroza Markovića, ima br. 206 (usp. M. B r l e k, Rukopisi Knjižnice Male braće u Dubrovniku, knj. I, Hrvatska bibliografija, niz C, knj. 3, Zagreb 1952, str. 204–5). U tome rukopisu na str. X. i XI. ispisan je na posebnom komadiću papira pasus, koji je izbačen. Taj glasi: »... Alli, vajmeh! dvie hude nesgode sapratisce je nasada, i opet je sbisce u potajnos svoieh domachieh tminaa. Parva bji prjeko i kleto dosciastje vuhvene i isdajne Napuleonove vojnize u nasc neobsirni grad Dubrovnik, u koi pod lasciviem oblicjom priateglstva uljese na 27. svibgna (Maggio) godiscta 1806. i u gnemuse ughniesdj, i usdarscja tja do 27. sjecgna (gennaro) godiscta 1814. Druga bji nesmigljena smart, koju receno Franacko doscjastje i rasoregne Dubrovackoga skupnovladagna usrokova nascemu vrjednomu i vjernomu gradjaninu Volantichju. Varh svega pak toga, nakon mallo vremena isa smarti ovoga neprimjernoga cjovjeka zgodise, da vele (str. X) krat hvagljena Gundulichjeva Pjesan tako, kako bji nadopugnena

[60] J. Ravlić, O prvom izdanju Gundulićeva »Osmana« (1826), str. 705–709.

i nakittjena upade nesnam istinito u cie, kak veli ruke, nu kakose sumgni lasno u inostranske; terse sa to poce gubit ufagne, da nebi ona vechje ikada u toj liepoj napravi Slovinskomu se narodu occitovala.

Biasceli ovi strah rasloscit, alli ne, suditchje sgode doscjastieh vremena; nu kakvogodchje biti nasbigl on rasbudi u moieh parsieh, a i u sarzu mnosieh drusieh Dubrovcjana satravjenieh ljepotom, vilcjanstvom i obilnostim svoga jesika (dodato *materina*) priveliku smuchju i prigorku muku. Radi cessa . . .« (ovdje dolazi nastavak u I. izdanju, str. 7, redak 11. U rkp. ispred *Alli* i iza *mukku* stoji okomita crta, što znači da je ograđeno).

Na listu papira, koji je priklopljen koliko ovom rukopisu (br. 206), toliko I. izdanju u Knjižnici Male braće u Dubrovniku (1826), napisano je *Poviescbagne*, a ispod toga crvenom tintom: »Nakon sakonitoga iskusciagna i potvardjegna ovieh kgnigaa u Parvostolnomu Cesarskomu Gradu ucignena, isnaghjascese njeki redzi podocnoga Pridgovora zagrgljeniem rjesom podbiljesceni; radi cessa Poglavar ove Dubrovacke Pokraine, i nastojnik ovoga Grada prosudisce, da oni redzi imadiahu biti u vrjeme pritjesctegna propuscteni. Nu sada tjem propusctegnem nebi ostao neredno rasglobjen i pritârgnut sves stisnut besjedegnu, bij treba s' oniem podbiljesceniem josc njekoliko drugieh redaka u pritjesctegnu propustiti. A oni su ovji, koji sljede na listu 7. redku 9 (= I. izdanja!)«.

Dakle, zaplijenjeno od *Parva* do *gradjaninu Volantichju*. Sve ostalo je, od *Alli* do *tminaa* i od *Varh svega* do *Radi cessa* ispušteno zbog veze s ostalim tekstom.

Prema tome ovđje imamo tekst, koji je Šantić tražio da se ispusti; cenzura je na to pristala i taj pasus je bio ispušten ili, kako se kaže u obrazloženju, »propušten« (Poviescbagne), te se mjesto *ispustiti* upotrebljava glagol *propustiti, propuštanje*. To je autentično i zbog toga, što se u tom obrazloženju poziva na Beč i na okružnoga poglavara (= »poglavar Dubrovacke Pokraine«).

Ako uzmemo recenziju M. Šantića o sebi, ona nam govori, da je recenzent pazio u prvom redu na propise za cenzuru u Austriji, da je svoje primjedbe usmjerio na to, da ispita, da li će djelo štetovati politički ili moralno javnosti; u drugom redu, sasvim nuzgredno, on se dotiče nekih jezičnih ili književnih (u užem smislu) pitanja, pa zbog toga recenzija ne pokazuje neku posebnu učenost, načitanost svoga autora. Iz svega se vidi, da je Šantić prilično dobro znao Gundulića, pa, što je za nas najvažnije, on je odlučno bio za to, da se *Osman* tiska. Možda mu je takvo gledište olakšavala okolnost, što nije kao nedubrovčanin bolovao od mnogih sitnica kao Zamanja. Imajući pred sobom vrijedno naše djelo, želio je, da se ono štampa.

b) Mate Ks. Z a m a n j a, Dubrovčanin, opterećen znanjem mnoštva sitnica o *Osmanu* i njegovu piscu, o Volantiću i drugima, smetnuo je s uma glavni zadatak svoje recenzije, pa je zapao u pojedinosti i napisao

ustvari studiju, ne baš mnogo cjelovitu, ali zanimljivu. Njegova recenzija je bila za tiskanje *Osmana*, ali nije bio zadovoljan Markovićevim radom, pa je tražio *novu* komisiju (Fr. M. Appendini, Pjerko Sorkočević i Đuro Hidža), koja će proučiti sve i spremiti novi rukopis. Ma koliko da nemamo podataka, da li su za to bili samo objektivni razlozi: briga dobra Dubrovčanima, daleke svojte Gundulićeve, zbog što boljeg ishoda posla oko priređivanja što kritičnijeg rukopisa, ili su tome bili drugi uzroci u činjenici, koja je tada postojala: napetost između Fr. M. Appendinija s jedne strane (vjerovatno s nekoliko pristaša) pa Ambroza Markovića i A. Martecchinija (sa svojim pristašama) s druge strane! Teško je točno kazati, da li postoji prevaga objektivnih ili subjektivnih razloga odnosno u kojem su omjeru oni izmiješani![61]

Prema svemu ovome, s književno-historijske strane bolja je Zamanjina recenzija od Šantićeve; ona pokazuje da je Zamanja znao više o dubrovačkoj književnosti, što je i razumljivo, ali ne i to da je imao jaču i širu književnu spremu od Šantića.

Uzevši u obzir obje recenzije kao književno–naučnu pojavu, koliko dosad znamo, one su *prve* veće recenzije o *Osmanu* Gundulićevu, pa kao takve ulaze u hrvatsku književnu historiju, jer su one bile osim toga uvjetom, da se štampa I. izdanje *Osmana*.

c) Rješenje savjetnika Braunizera, ma da nije originalno, niti je smjelo biti takvo, bilo je odlučno za štampanje *Osmana* i provedbu ispravaka, koje je prije toga trebalo provesti. To je rješenje ustvari *odluka* vlasti, da se *Osman* objelodani. Primanje prijedloga Zamanjina o stvaranju nove komisije za proučavanje *Osmana*, da sastavi novi rukopis, sigurno bi oteglo štampanje *Osmana*, a kakav bi on bio poslije toga, teško je nagađati. Ako uzmemo u ocjenu č l a n o v e nove komisije, za prijedolg Zamanjin o sastavu nove komisije, moglo bi se približno kazati: Pjerko Sorkočević kao onaj, koji je dao A. Markoviću svoje dopune XIV. i XV. pjevanja, bio je i suradnik Markovićev, pa će biti pridonio ipak svoj udio vrsnoći tumačenja i prijepisa; Fr. M. Appendini, nedavni došljak iz Italije, slab poznavalac hrvatskog jezika, mogao je stvoriti zbrku u riječima i stihovima i proizvoljno sastavljati komentare, dok Đuro Hidža, liječnik, pjesnik i prevodilac, nije poznat kao poznavalac Gundulića, pa ne znamo, koliko bi pridonio boljem uređenju teksta Gundulićeva, ali je mogao kompilirati predgovor, biografiju i komentare. Sve skupa, nestalno je, koje bi dobro donio Zamanjin prijedlog, a znamo, da bi bio – ukoliko bi uopće bio – gotov poslije 1826., pa bi se I. izdanje *Osmana* bilo pojavilo mnogo kasnije.

Prema tome, baš ovakvo rješenje Braunizerovo dobro je došlo našoj kulturi – jer je cijela procedura oko dozvole štampanja *Osmana* trajala i tako predugo, od 1821. odnosno od 1820. Osim toga i politički je bilo vrlo važno. To je vrijeme, kad su preteče i sami aktivci Ilirskog

[61] Isti, A n t u n M a r t e c c h i n i i P r v o i z d a n j e »O s m a n a«, Grada 28.

preporoda nastojali raspraviti pitanje cjelokupnosti hrvatskih zemalja, uvođenje štokavskog govora i novog pravopisa i osiguranje napretka književnosti na jugoslavenskoj osnovi.

Ako uzmemo u obzir vrijeme i prostor ovih ocjena, pa propise, koji su vladali kod ocjenjivanja raznih djela, Gundulićev je *Osman* doživio tada dobru ocjenu, koja je ipak preboljela prva oduševljenja i superlative, jer govori o imitaciji Tassa, što nam za starije vrijeme nije poznato. Svakako bi *Osman* prošao lošije – sudeći prema njegovoj kritici – da je recenzija dopala Luku Stullija, koji je 1827. bio prvi njegov javni kritičar.[62]

REGULATIONS CONCERNING THE CENSORING AND APPRAISAL OF GUNDULIĆ'S »OSMAN« PRECEDING THIS WORK'S FIRST EDITION IN 1826

The author presents the regulations »Piano generale di censura per le Provincie Lombarde coll'aggiunta delle principali disposizioni di massime emanate posteriormente alla sua attivazione ch'ebbe luogo col primo maggio 1816« (Milan 1841), which regulations were valid also for Dalmatia. The severe Austrian censoring used to apply these regulations very strictly, most especially in Lombardy and in Dalmatia, for after Napoleon's defeat in Russia Austria had acquired Dalmatia. For the reason stated newspapers, brochures, books, theatrical pieces, performances and even objects of artistic craftsmanship were subject to a strict control. Foreign newspapers, journals and books were censored prior to their distribution among the subscribers, and the black lists of prohibited books, journals and newspapers were numerous, all this in order to avoid possible liberation tendencies or actions. For, Austria was doing her best to prevent a union of Dalmatia with Croatia, so she was keeping Dalmatia outside of St. Stephen's Crown. Feeling that the aspirations of Croats in Dalmatia for a union with Croatia might be effectuated through the mediumship of a uniform spelling, the Austrian authorities in Dalmatia introduced the so–called »Dalmatian spelling« (1820). This spelling did not satisfy the writers of the former Republic of Dubrovnik, who until the fall of the Republic had had a spelling of their own, nor the Dalmatian writers, nor those of the narrower provinces of Croatia, who created a new spelling as a basis for a new common literature (Illyrian movement).

In this period (1820–21) Dubrovnik asked the Austrian Government for permission to print the first edition of the epic poem »Osman« by

[62] J. Ravlić, O prvom izdanju..., 716–717. – M. Kombol, Povijest hrvatske književnosti do preporoda, Zagreb 1945, str. 380.

Ivan Gunđulić (died in 1638) in 20 cantos. »Osman« was finished by Gundulić before the poet's death, but the epos remained without its 14th and 15th cantos. Therefore, after the death of the best authority on »Osman«, Ivan Luka Volantić, the preparation of a critical text of this epic poem was taken over by fra' Ambroz Marković. In this work he was assisted by Pjerko Sorkočević–Crijević, who contributed the 14th and 15th cantos. In this form the manuscript was submitted to the Austrian authorities for approval. According to Sedlnitzki's decision the Austrian governor in Zadar had to appoint good domestic authorities on »Osman« as reviewers. Choice fell upon Dubrovnik–born Mato Ksaver Zamanja, official of the Administration of Finances, Zadar, and Mato Šantić, professor of Catholic theology, Zadar, who was a clergyman. These reviews were discovered by the author of this article in the Zadar State Archives, and they are dealt with for the first time.

M. Šantić's review is shorter, conciser, written in the main to satisfy the censoring, while M. Ks. Zamanja's is larger and more like a study than a review. As in some conclusions these two reviewers were at variance, the government's councillor Braunizer, who was responsible for censorship in Zadar, in order to come to a conclusion himself, called both these reviewers as well as the newly–arrived clergyman A. R. Stefani, who was a professor at the Roman Catholic Seminary, to have a talk with them. At this meeting Stefani co–signed Šantić's review, so that a few of Zamanja's opinions did not carry, with the result that it was suggested to the Central Government in Vienna to issue permission for the work to be printed, which permission was given on the lst of September, 1825.

These two reviews were as a matter of fact the first public appraisals of Gundulić's »Osman« in the history of Croatian literature, and they made it possible for »Osman« to be printed for the first time (1826), nearly 200 years after the author's death.

